

DOUĂ DECENII DE CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI STUDII DE ISTORIE VECHĂ LA CLUJ (1944—1964)

de M. MACREA — I.H. CRIȘAN

Eliberarea țării noastre de sub jugul fascist la 23 August 1944 este un eveniment de importanță capitală, care a deschis calea unor transformări adânci în viața poporului nostru. El „a deschis o eră nouă în istoria poporului român, a însemnat începutul revoluției populare, care a schimbat din temelii viața țării”¹. Pășind din treaptă în treaptă și de la o etapă la alta, în cei douăzeci de ani care s-au scurs de atunci poporul nostru, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, a asigurat biruința deplină a socialismului la orașe și la sate, în industrie și agricultură. S-a schimbat radical înfățișarea țării și o viață nouă pulsează cu vigoare peste tot. Exploatarea omului de către om a fost definitiv înlăturată. Poporul nostru se bucură astăzi de condiții de trai pe care nu le-a avut nicicând în trecut. „România . . . s-a transformat într-o țară înaintată, cu o industrie și agricultură socialistă în continuă dezvoltare”². Astăzi poporul nostru, sub conducerea încercată a partidului, a pășit la desăvârșirea construirii societății socialiste și la crearea condițiilor pentru trecerea treptată la construirea comunismului³.

Concomitent cu transformările revoluționare în economie, viața socială și politică, s-a înfăptuit și o revoluție culturală, care a lichidat în țara noastră analfabetismul, a răspândit cultura în rîndul maselor, a creat o nouă conștiință, socialistă, a oamenilor și o nouă intelectualitate, legată de popor și de interesele oamenilor muncii. Cultura și știința au fost ridicate la treaptă înaintată.

*

În cadrul măsurilor luate pentru dezvoltarea cercetărilor științifice în general, condiții deosebit de favorabile au fost asigurate și cercetărilor arheologice și istorice, atât în ceea ce privește mijloacele materiale, de proporții pe care nu le-au avut niciodată înainte, cît și în ceea ce privește organizarea și planificarea cercetărilor. Fundamental deosebite de cele anterioare sînt noile cercetări prin orientarea ideologică bazată pe concepția marxist-leninistă, a materialismului științific.

De aceste condiții avantajoase au beneficiat și cercetătorii de la Cluj din domeniul arheologiei și istoriei vechi. Mai ales după reforma învăță-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Editura Politică, Buc., 1961, p. 440.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1961—1962*, Editura Politică, Buc., 1962, p. 445.

³ *Ibidem*, p. 287 și 447.

mîntului și înființarea Institutului de istorie din Cluj al Academiei R.P.R., care a înglobat fostul Institut de Studii Clasice al Universității și Muzeul Arheologic⁴, cercetătorii clujeni au putut desfășura o activitate susținută și rodnică, participînd efectiv și contribuind într-o măsură însemnată, alături de ceilalți arheologi și istorici din țară, atît la avîntul și amploarea cercetărilor arheologice, pe teren, cît și la afirmarea strălucită a noii istoriografii românești prin rezultatele importante obținute de studiile de interpretare și sinteză, care, reconsiderînd principalele probleme ale istoriei vechi a patriei, au reușit să traseze un tablou veridic și bogat în conținut. debarasat de balastul falsificărilor, voite sau nevoite, dar inerente istoriografiei burgheze, al dezvoltării societății omenești de pe teritoriul țării noastre de la vremurile de început ale paleoliticului pînă la sfîrșitul mileniului întîii al erei noastre⁵.

Revenindu-le pentru efectuarea cercetărilor arheologice teritoriul, bogat în urme din toate epocile, al Transilvaniei, era firesc ca arheologii de la Cluj să se preocupe în primul rînd de problemele privitoare la istoria veche a provinciei intracarpatică și în deosebi de istoria Daciei în antichitate. În această privință cercetătorii de la Cluj continuă o veche tradiție, de peste un secol, dacă ne referim la înființarea curînd după jumătatea veacului trecut a așa zisului „Muzeu Ardelean”⁶.

Desfășurîndu-și activitatea în cadrul Universității Babeș—Bolyai, a Institutului de istorie, întemeiat în 1949 și pus de la început sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu, și a Muzeului de istorie, care a luat ființă în 1963 din Muzeul arheologic, cercetătorii de la Cluj au făcut astăzi din acest oraș un centru al cercetărilor de arheologie, istorie veche și filologie clasică pentru întreagă Transilvania. Colaborînd cu Institutul de Arheologie din București și cu alte institute sau asociații de specialitate, cercetătorii din

⁴ Vezi M. Macrea, *Institutul de Studii Clasice, o scurtă prezentare a activității și colecțiilor sale*, Cluj, 1937 (extras din „Gazeta Ilustrată”, nr. 9—10, 1937).

Între 1929 și 1948 Institutul de Studii Clasice a publicat cinci volume de studii sub titlul „Anuarul Institutului de Studii Clasice”. Cu concursul și colaborarea membrilor aceluiași Institut s-au publicat și patru volume din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice Secția pentru Transilvania” din al cărui al cincilea volum a apărut numai studiul lui A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942.

Între 1941—1944 au apărut la Cluj, în limba maghiară, *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből*, vol. I-IV.

Pentru studiile privitoare la Dacia (preromană, romană și postromană) între 1920—1948, vezi C. Daicoviciu — M. Macrea, *Contribuții la bibliografia Daciei romane (1920—1936)*, în AISC, II, 1933—1935, p. 259—283, și M. Macrea, *Bibliografia Daciei romane (1936—1948)*, în AISC, V, 1944—1948, p. 353—413.

⁵ Privitor la rezultatele mai importante obținute la noi prin cercetările de arheologie și istorie veche se pot consulta îndeosebi următoarele prezentări de ansamblu, publicate succesiv, la date deosebite: C. Daicoviciu, nr. 6, 25, 27, 44, 78 din bibliografia anexă, M. Macrea, nr. 283; articolul redacțional intitulat *Les réalisations de l'archéologie roumaine au cours des quinze dernières années*, în Dacia, N. S., III, 1959, p. 5—8; I. Nestor, *Principalele realizări ale arheologiei românești în anii regimului democrat — popular*, în SCIV, XI, 1960, p. 7—17; *Institutul de arheologie la a 15-a aniversare a Republicii Populare Române*, în SCIV, XIII, 1962, p. 249—258; *Din realizările istoriografiei noastre în cei 15 ani de la proclamarea Republicii Populare Române*, în Studia, 1962, fasc. 2, p. 7—11; 1947—1952. *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare*, capitolul *Istoria străveche și veche*, în Studii, XV, 6, 1962, p. 1355—1438; E. N. Conjurachi, *Descoperiri arheologice în Republica Populară Română*, Buc., 1960 (în Colecția Societății pentru răspîndirea științei și a culturii); idem, *L'archéologie roumaine au XX-e siècle*, Buc., 1963 (Bibliotheca Historica Romaniae, 3).

⁶ Întemeiat ca asociație culturală și istorică a nobilimii maghiare din Transilvania, Muzeul ardelean a dispus de la început de o colecție arheologică și numismatică ce a alcătuit nucleul de bază al Muzeului Arheologic din Cluj. Prin aceasta s-a pus stăvilă exodului de monumente și obiecte antice spre Budapesta și Viena. Totodată încep să apară în revistele editate de Muzeul ardelean (*Erdélyi Múzeum-Egyetl. Évkönyvei*, I-VI, 1860—1869 și alte serii între 1874—1878 și 1903—1914), *Erdélyi Múzeum*, 1874—1917 și 1930—1946, mai multe serii, și *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtemény-Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie*, I—X, Cluj, 1910—1919) cele dintîi studii de istorie veche prelucrînd mai ales materialul arheologic, epigrafic și numismatic din Transilvania, rezultate din descoperiri ocazionale sau din săpăturile arheologice sistematice întreprinse începînd din primii ani ai veacului nostru.

După înființarea în 1872 a Universității de stat din Cluj, Muzeul arheologic a fost pus la dispoziția acestuia.

Cluj îndrumă și orientează totodată activitatea teoretică și practică în domeniul arheologiei și istoriei vechi a celorlalte instituții culturale din Transilvania, în primul rând a muzeelor.

Cercetătorii de la Cluj din domeniul arheologiei și istoriei vechi, alături de ceilalți arheologi și istorici din țara noastră, au știut să folosească cu succes noile condiții care le-au fost create pentru desfășurarea activității lor științifice. Odată cu schimbările organizatorice efectuate, menite a oferi condițiile cele mai bune de muncă și de a asigura mijloacele materiale necesare cercetărilor, o cotitură radicală s-a produs în orientarea activității de cercetare teoretică și practică. Însușindu-și și aplicând creator concepția materialismului dialectic și istoric, singura care permite cunoașterea adevărată a dezvoltării istorice a societății după legile obiective ce o călăuzesc, cercetătorii clujeni au pășit de la început pe drumul cel bun, care le putea asigura obținerea de rezultate însemnate în cercetările de arheologie și istorie veche privitoare la trecutul patriei noastre și în primul rând al Transilvaniei.

În privința metodelor de lucru, în locul izolării suverane de mai înainte, s-a trecut la munca colectivă și planificată. Colaborarea rodnică a fost introdusă, în variate forme, atât în cercetările pe teren, prin organizarea șantierelor arheologice la care participă numeroși cercetători și studenți, cât și în activitatea teoretică, mai ales pentru elaborarea unor lucrări de mai mari proporții, care întrec posibilitățile unui singur cercetător și care, de aceea, nu au putut fi efectuate în trecut de istoriografia burgheză. Rezultatele noilor metode de lucru nu au întârziat să se arate, ele fiind remarcabile. Ele se datoresc atât cercetătorilor mai vîrstnici, cât și pleiadei de cercetători mai tineri formați în anii puterii populare.

Mai întii marile șantiere arheologice din Transilvania, în primul rând cel din regiunea cetăților dacice din Munții Orăștiei, care din 1949 funcționează în fiecare vară fără întrerupere, sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu, apoi cele de la Cașolț, de la Morești și de la Porolissum, au constituit fără îndoială și o bună școală de arheologie, la care s-au inițiat și s-au format nu numai o serie de tineri cercetători de la institutele din Cluj, deveniți în scurtă vreme arheologi și istorici cu experiență și de valoare, ci și numeroși studenți, dintre care unii formează astăzi, alături de puținii cercetători mai vechi cu bună pregătire profesională, personalul de specialitate al muzeelor din Transilvania. S-a creat astfel pentru prima dată în Transilvania și în întreaga țară o situație care nu a existat nicicînd înainte: cercetători numeroși și bine pregătiți, nu numai la institutele Academiei R.P.R. din capitală și din centrele universitare, ci și la numeroasele muzee, de toate categoriile, care împînzesc astăzi Transilvania și întreagă țara. Împreună ei asigură astăzi desfășurarea în bune condițiuni nu numai a săpăturilor arheologice pe șantierele organizate de institutele Academiei R.P.R. în toate regiunile țării, ci și a săpăturilor și sondajelor de mai mici proporții, care au ca scop cercetarea unor obiective arheologice locale sau salvarea celor amenințate cu distrugerea. Totodată această rețea de muzee și de cercetători aduce servicii prețioase arheologiei pe de o parte prin detectarea și recunoașterea pe teren a urmelor arheologice din toate epocile, iar pe de altă parte prin

semnalarea și salvarea descoperirilor întâmplătoare care se fac astăzi într-o măsură și cu o frecvență mai mare poate decât oricând, datorită lucrărilor edilitare, construirii obiectivelor industriale și mai ales trecerii la agricultura mecanizată și socializată. Fără îndoială însă că la salvarea tezaurelor de monede sau obiecte prețioase și a celorlalte descoperiri întâmplătoare, care înainte, sub regimul feudal, apoi burghezo-moșieresc, de cele mai multe ori se împrăștiu și nu puteau fi valorificate istoric, contribuie și mentalitatea sau conștiința nouă, socialistă, determinată de proprietatea obștească, a țărănimii muncitoare și de ridicarea nivelului cultural al poporului, în cazul nostru prin însușirea cunoștințelor exacte și interesul conștient față de trecutul patriei, al regiunii, al localităților etc. Numai în Transilvania, în perioada de două decenii de care ne ocupăm, s-au putut salva întregi, cu observații sigure, care permit deplina valorificare istorică, mai multe depozite de obiecte de bronz și tezaure de monede și obiecte de podoabă, începînd cu cele dacice sau din epoca dacică (monede grecești, romane) și continuînd cu cele din epoca romană, prefeudală și feudală, decât în aproape toată prima jumătate a sec. XX. Printre descoperirile de acest fel mai importante din ultimii ani amintim de pildă diploma militară romană de bronz de la Gherla, cuprinzînd date noi, revelatoare, cu privire la armata Daciei Porolissensis și la organizarea administrativă a provinciei Dacia⁷ și recent ieșitul la iveală tezaur monetar de la Sălașuri, r. Tg. Mureș, alcătuit din circa 3.200 denari romani de argint de la împărații pînă la Marcus Aurelius⁸, care este unul dintre cele mai mari tezaure monetare descoperite vreodată pe teritoriul Daciei.

În al doilea rînd rezultate importante au obținut cercetătorii din Cluj colaborînd la două lucrări colective: *Repertoriul arheologic al R.P.R.* și *Corpus-ul inscripțiilor grecești și latinești din teritoriul R.P.R.*, amîndouă menite să umple un gol mult resimțit în documentarea arheologică și epigrafică a istoriei vechi a patriei noastre.

Repertoriul arheologic al R.P.R. a fost lucrat la Institutul de Istorie în colaborare cu Institutul de Arheologie din București, cercetătorilor de la Cluj revenindu-le partea foarte bogată în descoperiri arheologice privitoare la Transilvania. Lucrarea a fost începută în 1949 și a preocupat intens pe majoritatea cercetătorilor din Cluj timp de aproape un deceniu. Bazată pe o documentare vastă, alcătuită prin excerptarea completă a bibliografiei și a materialului din colecții și muzee, partea privitoare la Transilvania constă din 1600 articole pe localități și cuprinde întreg materialul arheologic de la începutul comunei primitive pînă în epoca feudală (sec. XIII). Deși rămasă pînă acum în manuscris, această lucrare constituie un admirabil instrument de lucru și documentare arheologică pentru toți cercetătorii.

Corpus-ul de inscripții grecești și latinești, a cărui necesitate, utilitate și importanță credem că nu mai e nevoie să o subliniem, se întocmește sub conducerea directă a acad. prof. C. Daicoviciu. La Cluj se prelucrează

⁷ Descoperită în luna august 1960, importanta diplomă militară a și fost publicată cu un comentariu savant de acad. C. Daicoviciu și D. Protase, vezi sub primul autor nr. 78 din anexa bibliografică și studiul aceluiași intitulat *O diplomă militară din Dacia Porolissensis, știri noi despre organizarea Daciei romane*, în acest volum, p. 163—178.

⁸ Tezaurul a ieșit la iveală în 1961, a fost studiat și este în curs de publicare.

inscripțiile din Dacia intracarpatică. Lucrările sînt avansate, prelucrîndu-se pînă acum circa 700 inscripții, și în cîțiva ani opera va putea fi dusă la bun sfîrșit.

Cît privește planificarea activității științifice la Universitatea Babeș-Bolyai, la Institutul de Istorie și mai nou la Muzeul de Istorie din Cluj, s-a urmărit în primul rînd lămurirea problemelor fundamentale ale istoriei vechi a patriei după cerințele principiilor materialismului științific și a celor neglijate în trecut, pentru care documentarea însăși era adesea cu totul insuficientă. Cercetătorilor de la Cluj le-a revenit în primul rînd elucidarea prin cercetări arheologice și studii de interpretare a unor probleme importante privind în chip deosebit Transilvania și mai ales Dacia din epoca independenței, din timpul stăpînirii romane și din perioada prefeudală.

În cadrul programelor de cercetare atenția istoricilor și a arheologilor din Cluj s-a îndreptat îndeosebi spre următoarele probleme principale și specifice Transilvaniei:

1. Cunoașterea culturii și a traiului dacilor în epoca independenței lor.
2. Dacii în epoca romană.
3. Populația daco-romană în perioada prefeudală, raporturile ei cu popoarele migratoare și simbioza cu slavii.

În problema culturii dacilor s-au obținut rezultate de importanță excepțională prin cercetările de mare amploare întreprinse în fiecare an, începînd din 1949, sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu la cetățile dacice din Munții Orăștiei. Descoperirile de la Costești, Piatra Roșie, Bli-daru, Grădiștea Muncelului, Rudele, Meleia au pus în lumină caracterul original al culturii dacilor în stadiul ei cel mai dezvoltat. Ele au arătat că întreg acest complex de fortificații și așezări civile care se întind pe un teritoriu de circa 150 km², reprezintă centrul politic, militar și religios al dacilor din cele două secole premergătoare cuceririi romane, Sarmizegetusa, reședința regilor daci de la Burebista pînă la Decebal. Burebista este cel care a conceput și a inițiat construirea acestui sistem de puternice fortificații, dar opera a fost continuată și amplificată de urmașii săi, pînă în momentul cuceririi, cu cele mai mari sacrificii, a acestui cuib al regilor daci de către romani. Cercetările cele mai recente au scos la iveală alte cetăți de piatră, la Bănița, r. Petroșani, Piatra Craivii, r. Alba, Căpîlna, r. Sebeș și Tilișca, r. Sibiu, care alcătuiesc o largă centură exterioară de apărare a reședinței regale. Rezultatele de importanță excepțională ale acestor cercetări au fost valorificate, în afară de sumarele rapoarte preliminare de săpături, prin comunicări la congrese internaționale, prin cîteva monografii și prin mai multe articole și studii de interpretare și sinteză istorică⁹. Ele au pus în lumină nu numai monumentalitatea construcțiilor militare, religioase și civile, ci au dezvăluit toată bogăția, complexitatea și varietatea culturii materiale a dacilor din preajma cuceririi Daciei de către

⁹ Vezi bibliografia anexă sub numele acad. C. Daicoviciu, în primul rînd, și a colaboratorilor săi de pe șantierul cetăților dacice din Munții Orăștiei (H. Daicoviciu, I. H. Crișan, N. Gostar). O valorificare istorică amplă a rezultatelor obținute prin cercetările arheologice a făcut acad. C. Daicoviciu în *Istoria României*, vol. I, Buc., 1960, p. 255—341, cu bibliografia la zi. Dintre studiile apărute ulterior, datorite tot acad. C. Daicoviciu și lui H. Daicoviciu amintim mai ales pe cele din bibliografia anexă de sub nr.-ele 59, 60, 70, 74, 79, 82, 142, 147.

romani, ilustrată de un material arheologic imens. Ea este o cultură superioară, oppidană sau quasi-orășenească. Cultura materială și spirituală a dacilor a ajuns la un înalt grad de dezvoltare și înflorire în perioada de la Burebista pînă la Decebal, întrecînd cu mult pe aceea a celorlalte popoare din regiunea carpato-dunăreană. Dezvoltarea ei strălucită a fost însă brusc întreruptă de cucerirea romană. În cursul războaielor cu romanii și-au dovedit tăria și eficacitatea nu numai puternicele fortificații din munți, ci întreg poporul și cultura dacilor și-au pus în cumpănă întreaga forță militară, politică și morală. Totodată, rezultatele cercetărilor din cetățile dacice, coroborate cu știrile literare, puține, și cu rezultatele cercetărilor mai vechi și mai noi din celelalte părți ale Daciei, au permis să se precizeze caracterul organizării sociale și politice a dacilor în această vreme. S-a dovedit că în cetățile dacice se afla centrul statului dac întemeiat de Burebista, care s-a menținut în această regiune și după moartea marelui rege, cu putere și însemnătate redusă, pînă pe timpul lui Decebal, cînd din nou se afirmă cu cea mai mare vigoare. Pe baza știrilor lui Iordanes și a numelor de pe vasul de cult de la Grădiștea Muncelului s-a putut stabili lista principalilor regi daci cu reședința în cetățile dacice (Sarmizegetusa) de la Burebista la Decebal. Statul dac începător este expresia împărțirii societății dacice în clase antagoniste, a trecerii de la relațiile de comunitate la cele de exploatare, a sclavilor și a țărănimii dependente (*comati*, *capilati*) de către nobilime (*pileati*, *tarabostes*), în frunte cu regele și marele preot.

Pe baza descoperirilor din cetățile dacice s-au precizat cele mai caracteristice aspecte ale culturii materiale și spirituale a dacilor. Ele au pus în lumină în primul rînd originala arhitectură civilă, profană sau religioasă, și militară a dacilor, întruchipată în cetăți, bastioane, turnuri, valuri, case, sanctuare de diferite tipuri, scări monumentale, cisterne etc. La construirea lor s-a folosit piatra lucrată (blocuri), cărămida arsă și lemnul. Îmbinarea ingenioasă a celor trei materiale de construcție deosebesc zidul dacic (*murus Dacicus*), de cel galic (*murus Gallicus*). Dacii au adoptat însă și elemente de tehnică grecească și romană în construcții (cisterna de apă de la Blidarul, țiglele de acoperiș, terasele cu zid, conductele de apă etc.).

Cercetările arheologice din cetățile dacice documentează dezvoltarea viguroasă a forțelor de producție, în primul rînd a uneltelor și a diferitelor meșteșuguri. S-au descoperit ateliere de fierărie și adevărate depozite de unelte și instrumente de tot felul, care fac dovada unei intense activități economice în reședința regilor daci. Vie era și producția cunoscutele podoabe de argint și a obiectelor de artă, mai ales busturi și statuete. Dar cel mai activ meșteșug era olăritul. Ceramica de factură superioară este lucrată la roată. Ea cuprinde forme tradiționale de vase și tipuri de inspirație gecească sau romană. O categorie nouă de ceramică dacică, surprinzător de evoluată, este cea pictată, cu reprezentări animale și motive vegetale și geometrice.

Cercetările arheologice din cetățile dacice au dezvăluit și alte aspecte ale culturii dacilor în cele două secole înainte de cucerirea romană. S-au

descoperit monumente care fac dovada folosirii scrisului de către daci, la început, în vremea lui Burebista, cu litere grecești, mai târziu, în vremea lui Decebal, cu caractere latine. Primele însemnări, constând din grupuri de câteva litere grecești, sînt săpate pe blocuri de piatră, descoperite la Grădiștea Muncelului, pe terasa sanctuarelor. Ele cuprind probabil nume dacice de persoane (ca de pildă Ziper sau Zopir). Cu litere latine, în relief, este cunoscută inscripție de pe un vas de cult, scos la iveală în ruinele unei locuințe de pe Dealul Grădiștii, cu textul în limba dacică, aplicat de patru ori cu ajutorul unor stampile: DECEBALVS PER SCORILO, însemnînd „Decebal fiul lui Scorilo”.

Cercetările din cetățile dacice au scos la iveală un mare număr de sanctuare, patrule (alinamente) sau rotunde, care la Grădiștea Muncelului sînt situate pe mai multe terase din spatele cetății, alcătuiind o adevărată incintă sacră. Ele pun în evidență rolul religiei și al preoților la daci în perioada de la Burebista la Decebal și aruncă o lumină asupra caracterului acestei religii. Ea era fără îndoială politeistă. Unele din sanctuare și discul solar cu raze, săpat pe un pavaj de andezit în apropierea marelui sanctuar rotund („Rotonda mare”), trădează caracterul urano-solar al religiei dacilor și preocupările referitoare la astronomie ale preoților daci. Unor asemenea scopuri a servit probabil marele sanctuar rotund, interpretat ca templu — calendar (134,140)¹⁰. La fel descoperirea unei truse medicale (115), tot la Grădiștea Muncelului, confirmă știrile scriitorilor antici despre medicina empirică populară la daci.

Viața dacică în regiunea cetăților din Munții Orăștiei încetează odată cu cucerirea romană, cînd cetățile și celelalte monumente cad în ruine. Romanii supraveghează cu trupe cantonate aici aceste ruine, împiedicînd eventualele regrupări ale dacilor. Aceste observații oferite de cercetările arheologice au permis o interpretare nouă a scenelor 76 și 154—155 ale Coloanei lui Traian. Ele nu reprezintă exodul populației dacice dincolo de hotarele provinciei, cum s-a susținut în trecut, ci mai degrabă și mai logic, evacuarea, de către romani, a populației dacice din regiunea cetăților (136).

Pentru cunoașterea culturii dacilor s-au făcut cercetări și în alte localități din Transilvania, ca de pildă în așezările și cetățile de la Covasna, Jigodin, Miercurea Ciuc, Arpașul de Sus (r. Făgăraș), Sărățel și Porolissum (Moigrad, r. Zălau). La Porolissum, pe lângă o așezare dacică întărită pe dealul Citera, s-a descoperit pe dealul Măgura și o interesantă necropolă dacică de incinerare datînd din perioada Latène-ului târziu pînă la cucerirea romană (285). S-a început de asemenea studierea traiului dacilor în vestul Daciei prin deschiderea în 1960 a unui șantier arheologic la Pecica, r. Arad. Amintim tot aici importanta monografie despre limba traco-dacilor (375), ca și alte studii despre monedele dacilor, ceașca dacică, porcesul formării orașelor la daci, agricultura, obștea sătască etc. (vezi bibliografia anexă).

Referitor la permanența dacilor în vremea stăpînirii romane pe teritoriul provinciei, rezultate prețioase s-au obținut prin săpăturile efectuate

¹⁰ Cifrele din paranteză trimit la numerele din bibliografia anexă.

în castrele de la Brețcu, Gilău, și Orheiul Bistriței, în așezările de la Lechința de Mureș, Cipău—Sf. Gheorghe, Obreja, Mugeni, Noșlac—Șumughi, Sic și mai ales în necropolele de incineratie de la Cașolt, Calbor, Ighiu, Morești, Soporul de Cîmpie și Cinciș. Aceste cercetări au scos la iveală probe materiale numeroase și au pus în lumină păstrarea unor tradiții și obiceiuri mai vechi care împreună constituie dovezi grăitoare că populația dacică n-a fost exterminată de romani în timpul războaielor de cucerire sau după aceea, cum se afirma în istoriografia burgheză, ci a continuat să trăiască și sub romani participînd la alcătuirea comunității daco-romane. Aceste rezultate au fost valorificate pe plan istoric, în afară de rapoartele preliminară de săpături, prin cîteva studii de interpretare și sinteză¹¹. Dovezile epigrafice și literare, ca și cele oferite de Columna lui Traian sau de alte monumente sculpturale din Dacia cu privire la dăinuirea dacilor în epoca romană au fost și ele reexamine (354).

Concomitent s-au obținut unele date arheologice despre dacii liberi, rămași în afara granițelor provinciei, la Sîntana—Arad, Ceala—Arad și Șimand în Crișana, unde ei trăiesc în vecinătate sau amestecați cu iazigii, și la Jigodin, în bazinul Ciucului¹². De asemenea au fost reexamine și tirile despre seminția dacică a costobocilor (164,376).

Studiul epocii prefeudale din Transilvania, neglijat în trecut, a format o preocupare de seamă a istoricilor și arheologilor clujeni, concretizată în cercetările arheologice efectuate în numeroase localități din Transilvania. Rezultate valoroase s-au obținut în primul rînd prin cercetările de mare amploare de la Morești, unde continuitatea elementului autohton daco-roman a putut fi urmărită din epoca romană pînă în sec. VI e.n., cînd se constată aici prezența gepizilor, iar în secolele următoare se atestă arheologic populația băstinașă în plin proces de feudalizare. Continuitatea populației daco-romane și conviețuirea ei temporară, începînd din ultimele trei decenii ale sec. III e.n. cu populațiile migratorii sub diferitele ei aspecte a mai fost urmărită la Iernut, Cipău, Cipău—Sf. Gheorghe, Archiud, Lechința de Mureș, Sebeș, Noșlac, Porumbenii Mici, Sic, la care se adaugă descoperirile mai noi sau mai vechi de la Apulum—Alba Iulia, Micia—Vețel, Potaissa—Turda, Napoca—Cluj etc. Reexaminînd întreg materialul arheologic, în parte de caracter paleocreștin (4.5, 252, 365), continuitatea de viață a populației daco-romane, în teritoriul fostei provincii din nordul Dunării, a fost pe deplin dovedită pentru primele 2—3 secole după retragerea aureliană (1, 203, 204, 220, 287, 311). Au fost de asemenea precizate unele aspecte ale contactului populației daco-romane cu noii veniți în Transilvania, printre care trebuie să socotim în afară de goți, și pe carpi, după cum dovedesc descoperirile de la Mediaș, Cipău—Gîrle și altele (220). În vestul fostei Dacii, în Banat și Crișana, știrile literare și descoperirile arheologice, cum sînt cele de la Șimand,

¹¹ Vezi bibliografia anexă nr. 82, 85, 291, 322. O prezentare de sinteză a problemei a făcut M. Macrea, sub titlul *Populația dacică sub stăpînirea romană*, în *Istoria României*, I, Buc., 1960, p. 387—396, cu bibliografia de la p. 471—472. Dovezile arheologice și numismatice sînt expuse și analizate mai nou de D. Protase în studiul *Dacii în Dacia romană, contribuții arheologice și numismatice*, în curs de apariție.

¹² O expunere de sinteză, cu bibliografia respectivă, oferă capitolul *Dacii liberi și vecinii lor*, scris de M. Macrea pentru *Manualul universitar de Istoria veche a României*, în pregătire. A se vedea și studiul recent apărut al lui S. Soproni, *Castellum Carporum*, în *Folia Arch*, XV, 1963, p. 43—54.

documentează conviețuirea în sec. III—IV a populației autohtone (dacice sau daco-romane) cu sarmații (iazigi). Aceste constatări sînt întărite și de atestarea în aceste veacuri și în această regiune a unor nume antice de rîuri, păstrate pînă astăzi (363).

O însemnătate deosebită pentru ultimele secole ale perioadei prefeudale, care este și epoca de închegare a poporului român datorită asimilării slavilor, o are descoperirea unor necropole slave sau slavo-române la Someșeni (și Nușfalău, datînd din jurul anului 800 e.n.), la Ciumbrud (de la sfîrșitul sec. IX și începutul sec. X), la Mediaș, Ocna Sibiului și Blandiana (două așezări și două cimitire de factură deosebită) de la sfîrșitul sec. IX și din sec. X.

Acordînd atenție mai mare acestor trei probleme, cercetătorii din Cluj nu au neglijat în activitatea lor alte probleme și celelalte epoci ale istoriei noastre vechi.

În 1952, în cadrul șantierului arheologic Grădiștea Muncelului, s-au cercetat peșterile din această regiune, anume cele de la Vîrtoape, Cioclovina și Ohaba Ponor, cu bogate urme paleolitice.

S-a precizat prezența și răspîndirea a două noi culturi neolitice în Transilvania, cultura Criș și cultura ceramicii lineare, documentate și în celelalte regiuni ale țării, lămurindu-se poziția și legăturile celorlalte culturi neolitice din Transilvania (413, 416, 418). Rezultate revelatoare privitoare la cultura Turdaș și originile sale din Asia Mică s-au obținut prin noile cercetări din așezarea de la Tărtăria (422). De asemenea s-au cercetat mai multe așezări neolitice cu ceramică pictată (de tip Turdaș-Petrești și Ariușd) la Cașolt—Poiana în Pisc, Leț, Bicsadul Oltului, Sft. Gheorghe—Gémvár, Doboșeni, Calbor, Mugeni, Noșlac, Răhău, Tărtăria, Bancu, Bunești, Cuci, Obreja, Proștea Mare. Rezultatele obținute au permis să se tragă unele concluzii privitoare la geneza, evoluția, răspîndirea și zonele de contact ale acestor culturi în Transilvania.

Documentarea privitoare la cultura Coțofeni, de la începutul epocii bronzului, s-a îmbogățit cu descoperiri făcute în numeroase localități; Cașolt, Răhău, Sebeș, Mugeni, Morești, Cipău—ICIA, Cipău—Sft. Gheorghe, Lechința de Mureș (Săliște și Podei), Războieni—Cetate, Glogovăț, Oradea. Culturile Pecica și Otomani, din vestul Transilvaniei, sînt în curs de cercetare în așezările eponime. Cultura Wietenberg e documentată prin numeroase noi cercetări și descoperiri: Șimleul Silvaniei, Șieu—Măgheruș, Iernut—Hulpîști, Lechința de Mureș (Săliște și Podei), Cipău—Sft. Gheorghe, Porumbenii Mici, Sft. Gheorghe (Avasalja și Bedeháza), Mediaș și altele. Pentru prima dată s-a cercetat prin săpături sistematice, la Bistrița, un cimitir aparținînd acestei culturi, cu morminte de incinerare cu urne (124). Un alt mormint de incinerare, făcînd parte probabil tot dintr-un cimitir, a fost descoperit la Giurtelec. Un studiu a strîns informațiile de pînă acum privitoare la cimitirele și mormintele de incinerare aparținînd acestei culturi (121), iar un altul, mai cuprinzător, examinează starea actuală a cercetărilor cu privire la cultura Wietenberg, precizînd elementele ei constitutive, răspîndirea și problemele legate de cronologia ei (212).

Legăturile populațiilor din Transilvania cu Micene spre sfârșitul epocii bronzului au fost studiate pe baza săbiilor lungi de tip micenian și a unor motive ornamentale de pe vase sau alte produse ceramice (208, 214). S-au descoperit (intrînd în colecțiile Muzeului Arheologic din Cluj sau ale altor muzee din Transilvania) mai multe depozite de obiecte de bronz, datînd de la sfârșitul epocii bronzului și din perioada Hallstattului timpuriu (A—B), la Blăjenii de Jos (r. Bistrița), Batarci (r. Oaș), Mintiul Gherlei (r. Gherla), Finațe (r. Luduș), Suatu (r. Gherla), Galoșpetreu și Tîrgușor (r. Marghita), Lăpuș și Suciul de Jos (r. Tg. Lăpuș), Giurtelec (r. Șimleu) Bandul de Cîmpie (r. Tg. Mureș), A. Vlaicu (r. Alba), Zlatna, Frîncenii de Piatră, Rapoltul Mare (r. Dej), Rebrîșoara (r. Năsăud) etc. Studiarea lor, ca și a depozitelor de același fel descoperite mai de mult, printre care și marele depozit al turnătoriei de la Uioara de Sus (azi ține de orașul Ocna Mureșului), este în curs. Un studiu special se ocupă cu piesele de harnașament „precimeriene“ din aceste depozite sau din alte descoperiri izolate (395).

Cultura Noua, de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului, a putut fi mai bine precizată în ceea ce privește elementele ei constitutive mai caracteristice, riturile de înmormîntare, răspîndirea și cronologia ei prin reexaminarea descoperirilor mai vechi și mai ales pe baza rezultatelor obținute prin cercetarea mai recentă a unor cimitire, cu morminte de inhumație sau de incineratie, plane sau tumulare, uneori cu casetă de piatră (cistă), la Teiuș, Cașolț și Morești, la care se adaugă și așezarea de la Bradu.

Cercetările recente efectuate în necropola tumulară de la Lăpuș au dovedit în mod cert că cultura Suciul de Sus se prelungește din epoca bronzului și în prima fază (Hallstatt A) a vîrstei fierului din Transilvania.

Contribuții la cunoașterea evoluției istorice și a transformărilor sociale care au loc în Transilvania în perioada timpurie și de mijloc a primei vîrste a fierului (Hallstatt A—C) au adus cercetările efectuate în mai multe așezări, unele deschise (Căpușul Mare, Cluj, Noșlac, Mugeni, Mediaș, Cipău, Iernut, Lechința de Mureș), altele fortificate, cum sînt cetățile (de refugiu sau îndelung locuite) de la Bodoc, Lutoasa, Mediaș, Porumbenii Mari, Teleac, Sărățel, Huedin, Bozna (r. Zălau, recunoaștere). Morminte hallstattiene, pre-scitice, înafară de cele de la Lăpuș și cele aparținătoare culturii Noua, mai sus amintite, au fost descoperite la Oradea, Luduș și Războieni-Cetate. Materiale aparținătoare culturii Basarabi, datînd din perioada mijlocie a Hallstattului (C), au fost identificate și în Transilvania în așezările de la Răhău, Sebeș, Pecica (la care se pot adăuga și descoperirile de la Rapoltu Mare, Aiud etc.)

Cunoașterea perioadei scitice (Hallstatt D) în Transilvania s-a îmbogățit prin descoperirea și cercetarea unor noi cimitire sau morminte scitice de inhumație, și foarte rar de incineratie, plane dar și tumulare, la Cipău, Cristești, Ciumbrud, Noșlac, Șaroșu pe Tîrnave, Teiuș, ca și prin publicarea altor descoperiri mai vechi de la Comlod (r. Bistrița), Frata (r. Turda), Batoș (r. Reghin) și Făgăraș (muzeu). Examinarea știrilor lui Herodot privitoare la agatîrșii de pe rîul Maris, a răspîndirii descoperirilor

scitice și a tipologiei obiectelor de inventar au dus la concluzia că un grup scitic sau purtător al culturii scitice a putut pătrunde în Transilvania pe la începutul sec. VI î.e.n., așezându-se pe cursul superior al Mureșului și al Tîrnavelor și exercitînd o influență puternică asupra populației autohtone pînă la venirea celților, spre sfîrșitul sec. IV î.e.n. (117).

Începînd de la această dată, timp de aproximativ un secol și jumătate, pînă pe la mijlocul sec. II î.e.n., cultura materială din Dacia intracarpatică se află sub influența triburilor de războinici celți, purtători ai culturii Latène. Sub acest impuls populația autohtonă, dacică, trece la a doua vîrstă a fierului, înregistrînd progrese însemnate în dezvoltarea ei economică și socială. Deși în acest timp cultura materială în Transilvania e dominată de aspectul celtic, se mențin și tradițiile hallstattiene mai vechi, care se modifică și primesc caracter specific dacic. Semnificative sînt în această privință mormintele de incinerare de la Dezmir, or. Cluj, Blaj, Hărman, r. Brașov, descoperite mai de mult, și cele de la Ghenci, recent ieșite la iveală, studiate în prezentul volum (p. 100). De asemenea ceramică de caracter dacic a fost descoperită împreună cu produse ceramice sau obiecte de metal celtice datînd din Latène-ul mijlociu, înainte de jumătatea sec. II î.e.n. Asemenea așezări dacice, a căror existență începe din Latène-ul mijlociu, continuînd obișnuit și în Latène-ul tîrziu, se cunosc acum la Morești, Ciumești, Lechința de Mureș, Cipău—Sf. Gheorghe, Mediaș, Firtuș, Noșlac, Sebeș. Aceste descoperiri dovedesc prezența dacilor, ca populație autohtonă, în tot cursul perioadei celtice și explică asimilarea de către daci, pînă la dispariția ca element etnic deosebit, a celților. Procesul poate fi considerat încheiat încă de pe la mijlocul sec. II î.e.n., de cînd dacii încep să se manifeste și să se afirme cu vigoare excepțională, atît în domeniul culturii materiale, cît și pe plan politic, militar și al culturii spirituale. Cultura materială a dacilor este unitară pe întreg teritoriul locuit de ei.¹³

Cercetările privitoare la cultura și istoria dacilor în perioada statului dac independent, corespunzătoare perioadei Latène-ului tîrziu sau celei de a treia (și a patra) perioade a culturii daco-getice, au constituit, după cum s-a arătat mai sus, o problemă majoră și o preocupare de seamă și permanentă pentru istoriografia noastră nouă și pentru cercetătorii de la Cluj în mod deosebit. La cele spuse mai sus, am mai adăuga alte cîteva rezultate obținute de cercetătorii din Cluj. În afară de așezările mari și cetățile amintite, alte așezări dacice datînd din cele două secole premergătoare cuceririi romane au fost cercetate sau recunoscute pe teren la Bicsadul Oltului, Comălău, Cipău—Sf. Gheorghe, Lechința de Mureș (Săliște), Cluj—Someșeni, Malnaș, Bucium, Sebeș, Șimleul Silvaniei. Morminte dacice de incinerare, de același fel cu cele de la Porolissum, amintite mai sus, s-au cercetat și la Sf. Gheorghe (Bedeháza—Epreșetö) și Oradea. Reexaminarea în lumina rezultatelor de la Porolissum (Măgura) a descoperirilor mai vechi a arătat că acest tip de înmormîntare era răspîndit la daci, în perioada Latène-ului tîrziu, atît în Transilvania, cît și

¹³ Un studiu de ansamblu despre ceramica dacică a fost întocmit de I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică. Transilvania*, în manuscris.

în teritoriile extracarpătice (285). În aceeași perioadă dacii practicau însă și o altă variantă a ritului incinerăției (332). Morminte de incinerăție cu tumuli par să fi fost cele descoperite la Șimleul Silvaniei, unde au ieșit la iveală și obiecte dacice de podoabă, împreună cu monede romane republicane de argint. Tot dintr-un mormânt tumular, descoperit încă din veacul trecut la Viscri (Deutschweisskirch)¹⁴, r. Rupea, aparținând unui războinic dac¹⁵ și datînd probabil dinainte de cucerirea romană s-au dovedit a proveni și cele cîteva piese de inventar păstrate la Muzeul Brukenthal din Sibiu, printre care o sabie curbă de fier, mai de mult recunoscută ca dacică.¹⁶

Dintr-un mormânt dacic de incinerăție sau dintr-o groapă cu ofrande funerare provin și vasele descoperite la Gușterița, datînd de pe la mijlocul sec. I î.e.n. (388).

Legăturile dintre daci și romani în cele două secole premergătoare cuceririi au fost examinate în lumina descoperirilor monetare din Dacia (423), ca și pe baza textelor din scriitorii antici (supra, p. 125—136)¹⁷. Au fost de asemenea studiate luptele dacilor din timpul lui Burebista cu celții de la Dunărea de mijloc (boii, tauriscii), precizîndu-se și cronologia altor evenimente istorice și mai ales data morții lui Burebista, la începutul anului 44 î.e.n., cam odată cu uciderea lui Caesar în senat, nu după această dată, cum greșit se propusese (267). Privitor la originea lui Burebista, acad. C. Daicoviciu, într-un studiu despre Țara lui Dromichaites (45, 53), ajunge la concluzia, întrevăzută încă de V. Pârvan, că nu numai țara adversarului lui Lysimach se afla pe Ordessos—Argeș, ci pe același rîu de la care își primește numele, era situată și *Argedava*, reședința tatălui lui Burebista — ca și a acestuia, cel puțin la începutul domniei, amintită în decretul lui Akornion de la Dionysopolis. Renunțînd, deci, la identitatea dintre *Argedava* din psephisma dionysopolitană și *Argidava* lui Ptolemeu, respectiv *Arcidava* din Tabula Peutingeriana și Geograful anonim de la Ravenna, localizată pe bună dreptate la Vărădia în Banat, s-a propus localizarea primei reședințe a lui Burebista și a tatălui său la Popești pe Argeș, aproape de București, unde săpăturile din ultimii ani au scos la iveală o importantă așezare getică¹⁸. Totuși localizarea *Argedavei* pe Argeș, a fost pusă la îndoială din motive lingvistice în primul rînd (rîul se numea *Ordessos*, nu *Argesis*), contestîndu-se implicit și originea getică a lui Burebista, a cărui reședință era în cetățile din Munții Orăștiei (142).

Epoca stăpînirii romane în Dacia dispune de o documentare mai amplă, atît scrisă, de ordin literar, epigrafic și numismatic, cît și nescrisă, con-

¹⁴ H. Müller, în *Korrespondenzblatt des Vereins für sieb. Landeskunde*, 21, 1898, p. 144—146, K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 14—16.

¹⁵ Un bogat mormînt al unui războinic dac, incinerat cu întreaga armură, cîntărind vreo 10 kg, s-a descoperit în 1958 în necropola tumulară de la Zemplin, în Slovacia răsăriteană, datînd de la limita dintre era veche și era nouă, vezi V. Budinsky-Kricka, *Ausgrabungen auf dem Hügelgräberfeld in Zemplin im Jahre 1958* (p. 61—69 din extrasul trimis de autor).

¹⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 509, cu fig. 342.

¹⁷ A se vedea, mai mult din punctul de vedere al teritoriului getic, și R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains, in Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 309—332.

¹⁸ R. Vulpe, *Argedava*, în *OCD*, p. 557—566. Localizarea e considerată probabilă și de C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, 1960, p. 284.

stînd din monumente și urme arheologice foarte numeroase și variate. Ea s-a bucurat mai de vreme și mai mult de atenția istoricilor, începînd încă din perioada renașterii și a umanismului. Literatura istorică și arheologică privitoare la Dacia romană este enormă, în comparație cu a celorlalte epoci. Ea interesează nu numai pe istoricii și arheologii locali, ai patriei noastre, ci, în unele privințe cel puțin, și pe toți cei care se ocupă de istoria lumii antice, și în deosebi de istoria imperiului roman. Această epocă din istoria patriei noastre este totodată un capitol din istoria imperiului roman, din care Dacia a făcut parte timp de aproximativ 165 de ani. De aceea istoria Daciei romane nu poate fi studiată izolat, ci în strînsă legătură cu istoria imperiului roman. Descoperiri, mai ales de ordin epigrafic, de la Roma sau din diferite regiuni ale imperiului roman, aduc uneori știri importante privitoare la Dacia.

Dar în istoriografia burgheză, lipsită de posibilitatea înțelegerii adevărate a evoluției istorice, au predominat multe puncte de vedere greșite cu privire la caracterul stăpînirii romane în Dacia. De aceea, întreagă această epocă, mai mult poate decît celelalte epoci ale istoriei vechi a țării noastre, a trebuit să fie reconsiderată în lumina concepției materialismului istoric. În funcție de noua înțelegere a dezvoltării istorice a Daciei sub romani, în condițiile orînduirii sclavagiste, s-au ivit și noi probleme de cercetat, privitoare, de pildă, în primul rînd, la structura economică și socială, la populația provinciei, la clasele sociale, la lupta de clasă, la dănuirea dacilor în epoca romană, despre care s-a amintit mai sus, la raporturile dintre coloniști și autohtoni, dintre romani și lumea liberă, așa zisă barbară, dinafară. Noul mod de abordare a problemelor istoriei Daciei romane nu a întîrziat să dea roade și rezultate importante, menite nu numai să lămurească mai bine această epocă pe teritoriul provinciei, ci și să deschidă perspectiva unei mai depline cunoașteri atît a culturii materiale și a istoriei dacilor liberi, în perioada corespunzătoare stăpînirii romane în nordul Dunării, cît și a culturii materiale și a dezvoltării istorice a daco-romanilor și a celorlalte populații autohtone, în contact cu popoarele migratorii de pe teritoriul fostei Dacii, în vremurile de după retragerea aureliană.

Cercetările arheologice privitoare la Dacia romană, cu toate că în răs-timpul de care ne ocupăm nu au atins amploarea celor referitoare la celelalte epoci, au dat totuși rezultate bune. Ele au fost orientate mai mult în direcția cunoașterii așezărilor rurale, mai mici, a castrelor de la granițele provinciei și a unor necropole arheologice în care se presupunea că vor putea fi surprinși autohtonii daci. Rezultatele privitoare la continuitatea dacilor în epoca romană au fost arătate mai sus, astfel că aici menționăm mai întîi principalele localități în care s-au efectuat săpături privind cele trei categorii de obiective arheologice.

Au fost recunoscute sau cercetate așezări din epoca romană pe teritoriul provinciei la Cașolt, Boița, Răhău, Sebeș, Ighiu (Baie), Sighișoara, Războieni—Cetate, Ciunga—Ocna Mureș, Brateș, Boroșneul Mare, Mugeni, Noșlac, Obreja, Archiud, Morești, Cipău—Sf. Gheorghe, Iernut (Hulpiști), Lechința de Mureș (Săliște și Podei), Băgara, Porumbenii Mici, Micoșlaca,

Sic, Ciugud. Ocazional s-au urmărit descoperirile de pe teritoriile orașelor Napoca-Cluj și Potaissa-Turda.

Au fost cercetate castrale, castelele și fortificațiile romane din următoarele localități: Brețcu, Olteni, Comălău, Hoghiz, Feldioara (recunoaștere), Boița, Orăștioara de Sus, Ighiu (castel de pământ pe Măgulici), Potaissa-Turda (cercetări restrânse în castrul legiunii V Macedonica de pe Cetate), Sînpaul, Băile Homorod (două burgus-uri romane), Inlăceni, Călugăreni, Orheiul Bistriței, Iad (castellum de pământ), Gherla (descoperiri ocazionale), Gilău, Tihău, Românași, Buciumi. Adăugăm că și lucrările șantierului arheologic de mai mare amploare de la Porolissum (Moigrad-Jac), care a funcționat în 1949, fiind redeschis apoi în 1958, au fost orientate mai ales spre cercetarea castrului mare de pe Pomet și a limes-ului din fața orașului. Un castru mai mic a fost descoperit și cercetat pe Citera, iar la sud de castrul mare a fost identificat amfiteatrul, cunoscut mai dinainte dintr-o inscripție (CIL, III, 836).

În afară de necropolele amintite anterior au mai fost cercetate cimitire sau morminte din epoca romană la Apulum-Alba Iulia (două), Porolissum-Moigrad, Băgara, Iacobenii, Războieni-Cetate, Iernut (Bedee), Lechința de Mureș (GAC). Morminte din epoca romană, printre care două sarcofage de piatră, au ieșit ocazional la iveală și la Napoca-Cluj. S-a dovedit prin aceste cercetări că romanii (coloniștii) practicau în Dacia atît ritul incinerăției, mai puțin frecvent, cît și acela al inhumăției, predominant încă din sec. II e.n.

Numeroase studii valorifică pe plan istoric diferite materiale, ca inscripții, diplome militare, obiecte, unelte și monumente de tot felul, geme, monede etc., provenite din săpături sau din descoperiri fortuite mai noi sau mai vechi și păstrate în colecțiile muzeale din Transilvania sau scoase din arhive și însemnări vechi (vezi bibliografia anexă).

Cîteva dintre inscripțiile publicate în CIL drept false au fost dovedite ca fiind autentice (166, 177, 255)¹⁹. Studiul inscripțiilor a furnizat noi știri dintre cele mai variate privitoare la diferite aspecte ale istoriei și vieții provinciei, ca de pildă onomastica, toponimia, populația, organizarea administrativă și conducerea provinciei și a orașelor, a minelor de aur, a portoriului, dezvoltarea economică, cultele, apoi trupele și apărarea provinciei. Știrile epigrafice mai importante privitoare la istoria Daciei romane, cunoscute pînă în 1957, au fost prezentate și valorificate istoricește într-o comunicare la al III-lea Congres Internațional de Epigrafie greacă și latină, ținut în acel an la Roma (51).

Informații ample și deosebit de valoroase privitoare la trupele din Dacia au oferit diplomele militare descoperite în perioada de care ne ocupăm. Am făcut deja mențiune despre diploma militară descoperită în 1960 la Gherla (76). Ea datează din 2 iulie 133, din timpul domniei împăratului Hadrian și aparține unui pedestraș, cu numele Sepenestus, din *cohors I Britannica milliaria*, care, avînd în frunte pe T(iberius) Claudius Fortis din Capua, se afla în Dacia Porolissensis, sub ordinele lui Flavius Italicus, fără

¹⁹ Vezi acum, în volumul de față p. 477–481, I. I. Russu, *Note epigrafice, seria VII. Inscripții „false” din Dacia care sînt autentice*.

îndoială procurator presidial al provinciei. Rezultă deci, ca o știre cu totul nouă și extrem de prețioasă, care aruncă o altă lumină asupra organizării provinciei întemeiate de Traian și e menită să clarifice multe probleme și fapte rămase nelămurite, că la 133 exista deja provincia Dacia Porolissensis, alături de Dacia Superior și Dacia Inferior, atestate cert încă din 120. Autorii studiului au demonstrat că noua provincie a fost creiată de împăratul Hadrian probabil în anul 124, cu prilejul vizitei sale din acel an în provincia din nordul Dunării, deci la abia 6—7 ani după ce același împărat împărțise, la începutul domniei sale, prin 118—119, Dacia în două părți. S-a dovedit deci că împărțirea în trei părți a Daciei a avut loc nu abia pe la 158, în vremea domniei lui Antoninus Pius, cum se știa și se susținea îndeobște de către istorici, ci mult mai de vreme, în timpul domniei împăratului Hadrian, în cadrul programului nou pe care el l-a inaugurat față de provincii. Studiul amintit stabilește de asemenea, pe baza unei analize savante, identitatea și localizarea celor două ale și șase cohorte amintite în diplomă, reușind să delimiteze cu suficientă certitudine și limitele Daciei Porolissensis, care spre sud era despărțită de teritoriul Daciei Superior, respectiv al Daciei Apulensis, de prin 168, de cursul râului Arieș și de cursul superior al Mureșului.

În legătură cu întemeierea noii provincii este pusă și creierea unei armate aparte, *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, atestată de cărămizile cu această stampilă (CIL, III, 8063). Faptul că cinci cărămizi sau țigle purtând sigur această stampilă, dintre care una, recent ieșită la iveală, se publică în acest volum (p. 207), au fost descoperite la Napoca-Cluj, ni se pare că, pe de o parte confirmă pe deplin ipoteza creierii unui *Exercitus Daciae Porolissensis* odată cu înființarea pe la 124/5 a provinciei Dacia Porolissensis, adică odată cu împărțirea în trei părți a Daciei, cum se gîdea și Domaszewski (CIL, III, p. 1375), fără a putea preciza bine înțeles data cînd „Dacia facta est tripartita“, nu abia după aducerea în Dacia a legiunii V Macedonica, deci după 167, cum se pare că înclina să creadă A. Stein²⁰, iar pe de altă parte că sediul central al acestei armate se afla de la început la Napoca, unde, de la data întemeierii noii provincii, deci încă de pe la 124, își avea reședința procuratorul presidial al Daciei Porolissensis, care avea totodată, în această calitate, și comanda trupelor auxiliare ce alcătuiau armata provinciei, nu abia după 167, cum cu certitudine a putut dovedi, pe bază de inscripții, pentru procuratorii financiari, același învățat²¹. Tot la Napoca se găsea, probabil, în acest timp și cărămida centrală a acestui *Exercitus Daciae Porolissensis*. Situația se schimbă însă după 167, odată cu aducerea în Dacia a legiunii V Macedonica, așezată în garnizoană la Potaissa-Turda. Atunci legatul acestei legiuni devine și comandantul armatei Daciei Porolissensis. O dovadă în acest sens o constituie cărămida cu aceeași stampilă *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, descoperită pe la 1904 la Potaissa-Turda pe teritoriul castrului de pe cetate, dar greșit citită de I. Téglás²², descoperitorul ei, și de G. Téglás²³,

²⁰ *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapeșt, 1944, p. 40, n.3 și p. 42.

²¹ A. Stein, *op. cit.*, p. 83.

²² *AE*, XXIV, 1904, p. 412.

²³ *Klio*, XI, 1911, p. 502.

ca *Vex(illa)tio D(acorum) P(arthica)*²⁴. În schimb procuratorul provinciei, rămas numai cu atribuții financiare, continuă să-și aibă reședința la Napoca²⁵.

Tot la trupele din Dacia Porolissensis se referă și alte două diplome militare datînd, ca și o a treia publicată mai înainte (CIL XVI, 185), din 21 iulie 164, una întregă descoperită în săpăturile de la Gilău²⁶, alta fragmentară descoperită mai de mult, la Cășei, dar abia acum publicată²⁷. În schimb o diplomă militară descoperită în 1929 în castrul de la Cășei, r. Dej, dar și ea abia acum publicată²⁸, datează, ca și o altă diplomă fragmentară păstrată (CIL, XVI, 68), din 29 iunie 120 și confirmă împărțirea Daciei în două părți la începutul domniei lui Hadrian. Au mai fost publicate două fragmente diferite de diplome militare din Muzeul Regional Alba Iulia (382), iar un ultim fragment recent descoperit în castrul de la Românași e încă inedit, ca și alte două diplome întregi descoperite, una la Apulum-Alba Iulia, alta la Jupa-Tibiscum.

Adăugăm că informații prețioase cu privire la trupele din Dacia Inferior și la organizarea apărării acestei provincii au fost furnizate și de diploma găsită la Palamarca, în interiorul Moesiei Inferior, datînd din 13 decembrie 140²⁹. Aceste informații, ca și altele, nu mai puțin valoroase, furnizate de descoperirile epigrafice dinafara Daciei au fost fără întârziere utilizate și valorificate și de cercetătorii clujeni, pentru lămurirea și precizarea unor importante probleme privitoare la întinderea și organizarea administrativă și militară a provinciei Dacia pe timpul lui Traian și Hadrian³⁰.

Materialul epigrafic variat descoperit pe teritoriul provinciei a furnizat de asemenea știri valoroase despre trupele din Dacia, mai ales cu privire la garnizoanele și efectivele lor. Astfel, s-a putut preciza locul de staționare al mai multor formații auxiliare, menționate sau nu în diplomele militare: *cohors I Hispanorum milliaria* la Orheiul Bistriței; *cohors VIII Raetorum c(ivium) R(omanorum) eq(uitata)*, cum se intitulează într-o inscripție onorară din 129, la Inlăceni; *cohors II Nervia Brittonum milliaria* acum atestată de o inscripție din timpul lui Caracalla și de stampilele pe cărămizi la Buciumi; *cohors I Cannanefatium* (nu Cypria sau Cyrenaica) la Tihău; *cohors I Hispanorum quingenaria* la Românași; *cohors II Britannica milliaria* la Romita; *numerus Germanicianorum* la Orăș-

²⁴ Greșită consideră lectura lui I. și G. Téglás și C. Daicoviciu, RE, XXII, 1017 și J. Szilágyi, *A dáciai erődrend-szer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, Budapest, 1946, p. 36, n. 218 și p. 72.

²⁵ Vezi acum și M. Macrea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine*, în *Dacia*, VIII 1964, p. 145-160.

²⁶ Materiale, II, 1956, p. 703 și urm.

²⁷ G. Forni, *Contributo alla storia della Dacia romana*, Pavia, 1958 (extras din *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1958), p. 31 și urm.

²⁸ C. Daicoviciu, nr. 18 și 38 din bibliografia anexă și G. Forni, *op. cit.*, p. 4 și urm.

²⁹ B. Gerov, *Zwei neugefundene Militärdiplome aus Nordbulgarien*, în *Klio*, 37, 1959, p. 196 și urm.

³⁰ C. Daicoviciu, nr. 46, 69 și M. Macrea, nr. 287, 291 din bibliografia anexă. Despre T. Flavius Priscus *praefectus Daciae Inferioris*, vezi recent și R. Syme, *La Dacie sous Antonin le Pieux*, în *StCl.*, III, 1961 p. 131 și *The Wrong Marcian Turbo*, în *JRS*, LII, 1962, p. 87-96. Amintim tot aici republicarea mai dinainte cunoscutului *pridianum* al cohortei I *Hispanorum veterana quingenaria* din papirul Hunt, de către R. O. Fink, *Hunt's pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în *JRS*, 48, 1958, p. 102-116, împreună cu comentariile istorice, care interesează direct începuturile stăpînirii romane în nordul Dunării și în Dacia ale lui R. Syme, *The Lower Danube under Trajan*, în *JRS*, 49, 1959, p. 26-33, și la noi R. Vulpe, *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirului Hunt*, în *StCl.*, II, 1960, p. 337-357, cf. idem, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 324 și urm. Vezi acum și J. F. Gilliam, *The Moesian „Pridianum”* în *Homages to Albert Grenier*, vol. III, Bruxelles-Berchem, 1962, p. 747-756.

țioara de Jos; *Pedites Singulares Britannici*, deveniți după Marcus Aurelius *Numerus Singulariorum Britannicorum* la Cigmău-Germisara; *cohors VI nova Cumidavensium*, alcătuită din daci localnici, la Rîșnov unde se localizează Cumidava. O *Ala Elec(torum)* e menționată, dacă lectura e bună, pe o piatră funerară probabil de la Cășei, unitate care pare să fie identică cu *A(la) N(ova) Il(l)yr(icorum)* care staționa la Brîncovenesti pe Mureș, unde s-au găsit cărămizi cu numele ei. În sfârșit numele unei *Vexillat(io) leg(ionis) XIII Gem(inae)* se citește pe o lespede de piatră de la Tihău, unde se pare că ea, înainte de 167, a participat, împreună cu *Coh. I Cannanefatium*, la construirea în piatră a castrului de pe Someș, aproape de confluența Almașului, la nord-est de Porolissum. Inscriptiile publicate amintesc și alte formații auxiliare altfel cunoscute în Dacia, ca de pildă *Ala II Pannoniorum*, la Gherla, *N(umerus) P(almyrenorum) P(orolissensium)* pe o piatră funerară de la Porolissum sau *N(umerus) P(almyrenorum) O(ptatianensium)*, care staționa la *Optatiana*-Zutor, amintit de o inscripție funerară ajunsă la Suceava³¹. Alte formațiuni auxiliare, înafară de cele menționate, sînt atestate de stampilele pe cărămizi, de obicei în castele unde își aveau garnizoana: *Coh(ors) Hisp(anorum)*, fără îndoială aceeași cu *cohors I Hispanorum veterana quingenaria* din papirul Hunt, e prezentă la Brețcu, unde a construit, probabil foarte de vreme, castrul pe piatră. Tot aici la Brețcu-Angustia au apărut, în număr mic (în săpăturile din 1950 un singur exemplar) și stampile cu numele unei *Coh(ors) I Brac(araugustanorum)*. La Inlăceni e atestată prin numeroase stampile *Coh(ors) IIII Hisp(anorum)*, care a construit castrul de piatră, la o dată în orice caz ulterioară anului 129, cînd aci se afla *Cohors VIII Raetorum* (284), de la care însă stampile pe cărămizi se cunosc de la Teregova, unde a fost probabil dislocată după data de mai sus, și unde ea a construit castrul de piatră de la confluența Hidegului cu Timișul. Cărămizi cu numele ei au ieșit la iveală și în castrul vecin de la Mehadia, unde ea nu a staționat însă, acolo avîndu-și garnizoana *Coh(ors) III Del(matarum)* amintită de inscripții și numeroase stampile pe cărămizi. *Coh(ors) I Alp(inorum)* e atestată de stampile pe cărămizi în castrul de la Călugăreni, unde își avea garnizoana, dar prin cîteva exemplare și la Inlăceni, unde însă nu a staționat, furnizînd numai cărămizi pentru unele construcții ca baia castrului de aici. O cărămidă cu numele acestei cohorte s-a descoperit și la Napoca-Cluj, înafara zidului de incintă al orașului antic. Nu e lămurit unde staționa *Coh(ors) I Ub(iorum)*, ale cărei cărămizi au fost semnalate mai de mult la Odorhei, unde urmele unui castru nu au fost însă precizate pe teren, dar ele pot să existe, iar mai nou la Sighișoara, unde nu se știe însă dacă ruinele romane de la Podmoale, pe malul Tîrnavei Mari, aparțin unui castru sau unei așezări civile. În orice caz *Coh. I Ub(iorum)* nu a staționat la Orheiul Bistriței, cum s-a pretins, pe baza lecturii greșite a unei stampile incomplet păstrate. La Porolissum, în ruinele unor construcții de la sud de castrul mare de pe Pomet, au ieșit la iveală, în săpăturile din 1958, cărămizi cu o stampilă mai dinainte cunoscută și care trebuie citită fie *C(o)h(or)s I (H)is(panorum)*, fie *C(o)h(or)s*

³¹ D. Tudor, *O inscripție română în ruinele celdfii Suceava*, în *SCȘ Iași*, IV, 1953, p. 389—495.

I I(turæorum) S(agittariorum). În sfârșit a devenit evident, pe baza diplomei de la Gherla, că atât în inscripția CIL, III, 7648, cât și pe stampilele de pe cărămizi din castrul de la Bologa, pe Crișul Repede, trebuie să citim numele cohortei *I Aelia Gaesatorum*, nu al cohortei *I Aelia Gallorum*, spre a nu mai vorbi de lectura mai veche *cohors I Aegyptiorum*, cu totul inacceptabilă (76). Mai amintim că o nouă lectură a stampilelor de pe cărămizile din castrul de la Răcari, în Oltenia, identifică trupa care staționa acolo ca *N(umerus) M(aurorum) S(aldensium)*, considerînd că localitatea se numea *Saldae* ori *Saldis*, toponimic derivat din numele tribului dacic *Saldensioi*, menționat de Ptolemeu (*Geogr.* III, 8,3) (163).

După obiceiul răspîndit în sec. III, unele din trupele menționate epigrafic și-au adăugat la numele lor obișnuit și epitete sau supranume derivate din numele împăratului aflător atunci pe tronul imperial. Astfel *Antoniniana* se intitulează *cohors II Nervia Brittonum milliaria* pe baza statuei ridicată lui Caracalla la Buciumi (374), ca și, probabil, *Cohors V Lingonum*, atât pe baza de dimensiuni mari a statuii lui Caracalla, probabil din anul 213, de la Porolissum, cât și pe monumentul onorar închinat poate tot atunci, tot la Porolissum, de aceeași cohortă Iuliei Domna, mama lui Caracalla (268, 270). Epitetul *Alexandriana* îl poartă *cohors VI nova Cumidavensium* pe monumentul de la Rîșnov în cinstea Iuliei Mamaea, mama lui Severus Alexander (261), iar cel de *Severiana*, derivat din numele aceluiași împărat, îl are legiunea V Macedonica pe un altar din anul 230 de la Cășei și pe un fragment de inscripție tot de acolo (352). Aceeași legiune figurează cu epitetul *Gordiana* pe două altare din anul 243 de la Cășei (352). În timp ce *Philippiani* (sic !) se intitulează *Numerus Singulariorum Britannicorum* pe o inscripție în cinstea lui Filip Arabul din anul 245 de la Cigmău (165).

Diplomele militare și inscripțiile ne-au făcut cunoscute nume de soldați și diferite grade și funcțiuni militare. După nume ei sînt fie romani sau romanizați, fie de altă origine, illyră, greacă, celtică, orientală etc. Printre ei sînt și traci, ca Aurelius Brisanus și Aur(elius) Mucatus, de pe o piatră funerară dela Ilișua (312), Aur(elius) Cotes *eq(ues) alae Elec(torum)*, pe o altă piatră funerară de la Cășei (352), precum tot traci sînt și cei doi titulari ai diplomelor din 140 de la Palamarca în Bulgaria, anume *ex gregale Bithus Solae f(ilius) Bessus ex n(umero) equit(um) Illyricor(um)*³², și din 164 de la Cășei, anume *ex equite Mucatralis Bit[hi] f(ilius) . . .*, din *cohors I Brittonum miliaria*,³³ care își avea garnizoana la Porolissum sau undeva în apropiere.

Diplomele militare publicate în anii de care ne ocupăm numesc pe următorii guvernatori de provincie din Dacia, care au tot odată și comanda trupelor din provincia lor: Iulius Severus, *legatus Augusti Daciae Superioris*, la 120³⁴, Flavius Italicus, procurator presidial al Daciei Porolissensis la 133 (76), Aquila Fidus, al cărui nume complet era Iulius Cai filius Quirina tribu Fidus Aquila, *procurator Augusti vice praesidis Da-*

³² B. Gerov, *op. cit.*

³³ C. Forni, *Contributo alla storia della Dacia romana*, p. 31 și urm.

³⁴ C. Daicoviciu, bibliografia anexă nr. 18, 38 și G. Forni, *Contributo . . .*, p. 4 și urm.

ciae Inferioris la 140³⁵ și Sempronius Ingenuus, de asemenea procurator presidial al Daciei Porolissensis în 164 (339). Aceleași diplome militare fac cunoscuți pe următorii comandanți ai trupelor auxiliare din Dacia: Ti(berius) Claudius Fortis din Capua, comandant la 133 al cohorței I Britannica milliaria (76), Laecanius Sc..., prefect al cohorței I Brittonum milliaria la 164³⁶ și Aur(elius) Atilianus care comanda în același an ala Siliana c. R. (339).

Inscripțiile pe piatră publicate menționează și ele alți comandanți ai trupelor auxiliare din Dacia: P(ublius) Ael(ius) Honoratus *praef(ectus)* coh(ortis) IIII Hispan(or)um domo Rom(a), L(ucius?) Iul(ius) Iucundus *p(raefectus)* coh(ortis) IIII Hisp(anorum) eq(uitatae), de la Inlăceni (360). C(aius) Cae[lius?] Sal[vianus?] *pr(aefectus)* alae II Pannoniorum de la Gherla, ca și M(arcus) N... Lucret(i?)anus amintit de altă inscripție (375). În schimb P. Ael(ius) Fuscus este *dec(urio)* coh(ortis) IIII Hispan(or)um. La Apulum P. Catius Sabinus e *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XIII Gem(inae)* (110), iar C. Cassius C.f. Coll(ina tribu) Proculeianus Epiphania este *centurio* în aceeași legiune, în timp ce un oarecare Marcianus este *signifer* al legiunii V Macedonica de la Potaissa (172). Tot *signifer* este Ulp(ius) Max[i]minu[s] din leg. V Macedonica, mutat probabil în N(umerus) S(ingulariorum) P(editum) B(ritannicorum) de la Cigmău (163). Aurelius Tato din ala II Pannoniorum de la Gherla este *stator*, cu atribuții de poliție sau justiție militară (254), un oarecare Aurelius este *actarius*, un fel de contabil, la Porolissum, probabil în Numerus Palmyrenorum Porolissensium (268), iar un altul, Mucianus, este tot acolo *optio* Pal(myrenorum) (375). Cassius Martialis este *beneficiarius co(n)s(ularis)*, adică subofițer (principalis) din statul major (officium) al guvernatorului provinciei, trimis cu misiune specială la Porolissum (268), unde ridică o frumoasă lespede de piatră pe mormîntul soției sale prea dragi (coniugi carissimae). Un număr de nu mai puțin de șapte beneficiari consulari sînt nou atestați epigrafic la Cășei (352), pe vremea lui Severus Alexander și a lui Gordian III, aproape toți (în mod sigur cinci) fiind proveniți din leg. V Mac. de la Potaissa. Doi își definesc misiunea pe care aici, în castrul de la Cășei, o îndeplinesc în numele legatului provinciei, prin cuvintele *agens curam stationis*, iar un altul *iterato agens curam stationis* (deci a doua oară îndeplinind această funcțiune), în timp ce un al patrulea, în anul 243, pe timpul lui Gordianus își zice *agens Samo cum reg(ione) Ans(amensium) sub seg(nis)*, expresie similară cu aceea de *agens sub sig(nis) Samum cum reg(ione) Ans.*, cunoscută mai de mult dintr-o altă inscripție, tot de la Cășei (CII, III, 7633) și tot în timpul domniei lui Gordian, a unui alt beneficiar consular, fost [mi]l[es] le[g(ionis)] XIII G(eminae) Gordi(anae), ajuns și aed[il(is)] col(oniae) Nap(ocae). Deși expresia nu e destul de explicită, se crede că se referă, probabil, la o acțiune de recrutare de soldați pe care acești beneficiari consulari o efectuau din postul de supraveghere (statio) de la Cășei, în rîndurile populației autohtone din regiunea tribului *Ansamenses*, de pe riul Samus, fie pe teritoriul

³⁵ B. Gerov, *op. cit.*,

³⁶ G. Forni, *op. cit.*, p. 38 și urm.

provinciei, fie în ținutul de la nord de Someș aflat și el sub controlul trupelor romane de graniță. Nu știm, bine înțeles, cum vor fi fost organizați acești *Ansamenses*, dacă de fapt e vorba de recrutarea lor, dar nu este exclus ca ei să fi format o trupă aparte, așa cum au alcătuit, cam în aceeași vreme, pe timpul lui Severus Alexander, dacii *Cumidavenses*, din teritoriul Cumidavei, la Rîșnov în Țara Bîrsei de astăzi (261).

Inscripții și statui au fost ridicate în cinstea împăratului Hadrian, în 129 de coh. VIII Raetorum la Inlăceni (284), a lui Caracalla și Iulia Domna la Porolissum (270), probabil de coh. V Lingonum Antonianiana, așa precum tot lui Caracalla îi ridică o statuie la Buciumi Coh. II Nervia Brittonum milliaria Antoniniana (374), iar la Rîșnov coh. VI nova Cumidavensium Alexandriana onorează pe Iulia Mamaea, mama lui Severus Alexander (261). Împăratului Gordian i se dedică inscripții la Napoca, probabil de Respublica coloniae (255) și la Porolissum, fie de municipiu, fie de trupele de acolo (268), iar lui Filip Arabul la Cigmău (160) de *N. Sing. Brit. Philippiani devoti nu[m]ini majestatique eius*.

De atenție deosebită s-au bucurat din partea lui Caracalla trupele de pe granița de vest și nord-est a Daciei, de la Micia pînă la Porolissum și de aici pînă la castrul de la Inlăceni, primind recompense și daruri (*indulgentiae*, *liberalitates*) cu ajutorul cărora unele și-au reparat sau refăcut în piatră castele. Caracalla însuși a fost în Dacia în anul 214, cînd probabil a ajuns pînă la Porolissum (270).

Inscripțiile de tot felul, funerare, votive, onorare, pe edificii, publicate și studiate în perioada de care ne ocupăm, au adus noi contribuții și la cunoașterea altor aspecte din viața provinciei. Sclavii, atestați de inscripțiile noi sau de cele revăzute, sînt toți fie în serviciul administrației imperiale, fie în slujba unor mari arendași. Ei fac parte dintre acei sclavi care bucurîndu-se de încrederea stăpînilor au ajuns la situații mai bune, ce le-au permis să ridice inscripții. Doi dintre ei se află în serviciul marilor arendași, *Bellinus*, *ser(vus) c(ontra) scr(iptor)* la Dierna în slujba lui T. Iulius Saturninus, arendașul vămilor din Dacia (346) și Atticus (353) sclav sau libert, în serviciul lui Aelius Marus, arendașul pășunilor și al salinelor (*conductor pascui et salinarum*), iar alți doi fac parte din administrația imperială, *Scaurianus Caes(aris) n(ostri) ser(vus) vil(l)i(cus)* (351) și *Suriacus Aug(usti) n(ostri) disp(ensator) aura(riarum)*, un fel de casier în administrația minelor de aur la Ampelum (375). Dar marea masă a sclavilor, care roboteau pe pămîntul Daciei a rămas neatestată de inscripții³⁷.

La inscripțiile referitoare la frămîntările sociale din Dacia ar fi de adăugat, după o nouă lectură, și epitaful Cassiei Peregrina *interfecta a l[atro-(nibus)]* (CIL, III, 1266), de la Alburnus Maior (168).

Cît privește administrația minelor de aur, inscripțiile ne-au făcut cunoscuți alți doi *procuratores aurariarum*, amîndoi atestați la Ampelum, unul Maximus, pe timpul lui Marcus Aurelius sau Commodus, iar altul A. Senecius Pontianus (?), pe timpul lui Caracalla (375). Două studii lă-

³⁷ Un studiu amplu despre sclavii din Dacia este acela al lui D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia română*, București, 1957. Vezi acum și E. Pólay, *Sklaven-Kaufverträge auf Wachstafeln aus Herculaneum und Dakien*, în *Acta Ant.*, X, 1962, p. 385–397 și D. Tudor, *O nouă inscripție privitoare la sclavii din Dacia*, în *Analele Universității București*, Seria științe sociale, Istorie, X, nr. 20, 1961, p. 7–11.

muresc caracterul (castella) (49, 75) și numele localităților menționate de inscripții și de tăblițele cerate în regiunea auriferă dintre Ampelum și Alburnus Maior (362), unde, după cum se știe, pentru exploatarea minelor de aur au fost aduși coloniști din Dalmatia. Studiile menționate constituie totodată contribuții valoroase la problema foarte importantă a colonizării și romanizării Daciei.

Cîteva studii monografice prezintă, în primul rînd pe baza știrilor epigrafice, istoricul și dezvoltarea unor orașe sau localități ca Porolissum, Potaissa, Potula, Pons Augusti, apoi Apulum (11, 336)³⁸ și Napoca (94)³⁹. Etimologia cea mai verosimilă pune numele orașului Apulum în legătură cu acela al tribului dacic Appuli (381). Lectura revizuită a unei inscripții de la Sarmizegetusa, (CIL, III, 1486) atestă titlul de *patronus causarum* al importantului personaj din ordinul ecvestru [P. Anto]nius Valens, un fel de avocat al orașului metropolă, la sfîrșitul sec. II sau începutul sec. III. Tot la Sarmizegetusa e atestat un *defensor lecticariorum* (CIL, III, 1438), adică un apărător al purtătorilor de lectice, probabil organizați într-un colegiu (166).

Inscripțiile mai fac cunoscute și numele unor înalți demnitari ai provinciei, cum este Iasdius Domitianus, *legatus Augusti trium Daciarum*, dedicant al inscripției onorare de la Rîșnov (261), Lucius Marius Perpetuus, *co(n)s(ularis) Dac(iarum) (trium)*, atestat la Napoca (375) în 214, așa precum la Sarmizegetusa inscripția CIL, III, 74*, greșit considerată falsă, amintește între 235—238, pe timpul lui Maximin Tracul (și a fiului său) sau mai de grabă în vremea împăraților Pupienus și Balbinus, pe altfel cunoscutul procurator al Daciei Apulensis Q. Axius Aelianus (166).

Cele mai numeroase din inscripțiile publicate au caracter votiv. Pe lângă divinitățile îndeobște cunoscute au fost atestate epigrafic și unele mai puțin sau deloc cunoscute pînă acum în Dacia, ca de pildă Dea Syria la Napoca (375), divinitățile celtice Apollo Grannus et Sirona într-o inscripție de la Sarmizegetusa (166), greșit considerată ca falsă (CIL, III, 74*), cultele divinităților germanice ca Hercules Magusanus. Matroanele (Matres sau Matronae), Suleviae (254). După o nouă lectură (94) altarul lui P. Aelius Maximus, de la Napoca, ar fi închinat nu Matroanelor, ci Zeilor Mari, [Dis Mag]nis, ceea ce nu este sigur, atît din cauza unei dificultăți epigrafice, cît și pentru că același personaj din ordinul ecvestru, care avea o moșie la Ciumăfaia, e cunoscut că se închină acolo divinității germanice Hercules Magusanus. În schimb noua lectură asigură acestuia cu multă probabilitate calitatea de *sacerdos arae Augusti*, probabil pe timpul lui Septimius Severus. O inscripție bilingvă e închinată lui Men Aneiketos la Potaissa (172), iar la Ampelum se atestă mai întîi în Dacia cultul zeiței Ceres Augusta (375). Un exemplu de sincretism religios îl oferă un altar de la Apulum (110), pe care figurează împreună Dii Penates, Lares militares, Lar vialis, Neptunus, Salus, Fortuna Redux, Aesculapius, Diana, Apollo, Spes și Favor. Pătrunderea în Dacia a cultului zeu-

³⁸ Vezi și Gr. Florescu, *Apulum*, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 162—169.

³⁹ O contribuție valoroasă aduce la istoricul orașelor din Dacia și studiul lui G. Forni, *Dacia Romana tribulin disciplina*, în *OCD*, p. 233—240.

lui frigian de origină tracă Sabazius, înrudit sau identic cu Dionysos, a fost relevată și studiată pe baza a două dedicații epigrafice, una de la Apulum și alta de la Potaissa, precum și pe baza a două mici monumente aparținând aceluiași cult, o mînă de bronz de la Jena și o tăbliță de bronz, probabil de la Tibiscum (282, 288). La fel, pornind de la un cap de marmură, reprezentînd pe Libera, sau mai de grabă pe Liber, a fost studiat cultul acestui cuplu de zeități, Liber et Libera (98), atît pe baza inscripțiilor cît și pe baza monumentelor figurate din Dacia⁴⁰. Unele dedicații sacre au fost făcute pentru sănătatea împăraților: a lui Septimius Severus, Caracalla, poate și Geta Caesar, pe un altar închinat lui Juppiter Optimus Maximus, la Napoca (375), a lui Caracalla și a mamei sale Iulia Domna, pe cîte o închinare către Dea Syria, tot la Napoca, și către Juppiter Optimus Maximus Sabazius, la Apulum (282, 288).

Inscripțiile se referă și la construcții ridicate pe teritoriul Daciei. În afară de opera de întărire a granițelor Daciei de către Caracalla prin construirea sau refacerea castrelor de la Porolissum, Inlăceni, Căsei, un fragment epigrafic amintește construirea unui *templum* la Potaissa (375), o clădire cu portice, refăcută (*aedemque vetustate ... conlapsa ... cum porticibus restituit*) la Sarmizegetusa (166), și probabil tot o clădire ridicată la Ampelum de către Marcus Aurelius sau fiul său Commodus, pe cheltuiala fiscului imperial, *sumptu fisci sui* (375).

Unele bogății ale solului Daciei, făcînd parte din patrimoniul imperial, ca pășunile și sarea, erau arendate unor particulari, care își trimiteau agenții lor, sclavi sau liberi, la locurile de exploatare. Un asemenea arendaș, *conduc(tor) pasc(ui) et salina(rum)*, era Ael(ius) Marus, documentat prin lectura revizuită a unei inscripții de la Domnești (353), pusă de reprezentantul său de aci, amintitul sclav Atticus (sau libertul Ae(lius) Atticus). Arendate erau la început și vămile Daciei (portoria) (162). După cum se știe Dacia făcea parte din organizația vamală mai mare *publicum portorium Illyrici*. T. Iulius Saturninus, *conductor publici portorii*, e atestat de inscripția pusă de iarăși amintitul sclav Bellinus la Dierna (346). Încă din timpul lui Marcus Aurelius însă încasarea taxelor vamale, pe circulația mărfurilor, este făcută direct de fiscul imperial prin *procuratores publici portorii Illyrici*. În Dacia sînt documentate sigur epigrafic trei *stationes*, la Dierna, Micia și Pons Augusti, dar alte puncte pentru încasarea taxelor de portorium existau probabil și în alte localități din interiorul sau de la granițele provinciei. O stațiune vamală și de poștă totodată pare să fi existat și la Seghedin, pe drumul dintre Dacia și Panonia, după cum ar dovedi lectura unei inscripții fragmentare a lui Mer-

⁴⁰ Două altare descoperite recent la Apulum sînt închinat lui Jupiter Cimistenus (—Kimistenos), originar din Bithynia, vezi I. Berciu-Al. Popa, *Jupiter Cimistenus à Apulum*, în *Latomus*, XXII, 1963, p. 68—73. Divinitatea mai era cunoscută în Dacia dintr-o inscripție în limba greacă de la Bucium Izbita, vezi C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 300—301, nr. 7.

Un relief de piatră descoperit în castrul de la Slăveni (r. Caracal) reprezintă o scenă de sacrificiu pentru cavalerul trac, oferită de Iul(ius) Marinus, din *collegium duplariorum*, acum atestat mai întîi în Dacia, vezi D. Tudor, *Collegium duplariorum*, în *Latomus*, XXII, 1963, p. 240—251. Referitor la cavalerii danubieni vezi D. Tudor, *Nuovi monumenti sui Cavalieri danubiani*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 333—362, idem, *Discussioni intorno al culto dei Cavalieri danubiani*, în *Dacia*, N. S., V, 1962, p. 317—343, idem, *Der Kult der donauländischen Reiter*, în *Das Altertum*, 8, 1962, p. 234—243. Mai menționăm aici studiul lui D. Tudor, *Le organizzazioni degli Augstales in Dacia*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 199—214 și noul *Corpus* al inscripțiilor și monumentelor mitriace publicat de M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, Haga, 1956—1960 (Dacia în vol. II, p. 271—333, nr. 1916—2190, fig. 510—601).

cato[r] vil[ic(us)] în serviciul unui [conductor publicii portorii] et praef-(ectus) [ve]hicul[o]rum (162).

Studiul inscripțiilor de pe lucerne (173) a dovedit că acestea erau în cea mai mare parte importate, dar unele provin din ateliere locale. Un tipar de lucernă cu numele lui Manius Servius Donatus e cunoscut și de la Potaissa (256). Pe un fragment de terra sigillata de la Gilău, se află ștampila *Of(ficina) Sacri*, a unui cunoscut fabricant din Gallia, pe o țiglă tot de la Gilău e scrijelit numele unui soldat, probabil, [A]ure(lius) ... Sre ... (389), iar pe o placă subțire de bronz, descoperită în castrul de la Hoghiz, se citește numele, la genitiv, T. Aviti [Ger]mani, probabil al unui soldat din trupa de acolo (190).

Relațiile agrare din Dacia romană au fost studiate pe baza materialului epigrafic și a descoperirilor arheologice (92), iar problema colonatului, despre care lipsesc dovezile epigrafice directe, a fost discutată pe baza unor știri din scriitorii antici privitoare la colonizarea pe pământul provinciei, începînd de pe vremea lui Marcus Aurelius, a unor populații „barbare”⁴¹. S-a invocat în sprijinul unor atari colonizări în Dacia și a dezvoltării colonatului în provincia noastră descoperirea unor pînteni de fier sau de bronz⁴², care însă ar dovedi, cel mult, dacă s-ar adevăra, ceea ce nu pare a fi cazul, pentru unii cel puțin dintre acești pînteni, caracterul lor vandalic, primirea în armata provinciei a unor contingente din rîndurile acestui neam germanic.

Dintre celelalte descoperiri arheologice, monumentele sculpturale sînt cele mai numeroase, iar dintre acestea mai frecvente sînt cele cu caracter funerar. O variantă a medalionului funerar, așezat pe spinarea a doi lei apotropaici, e cunoscută acum prin cîte un exemplar descoperit unul la Apulum și altul la Brucla-Aiud (325,330). Celelalte monumente funerare, de la Gilău (97), Germisara (165), Potaissa (350, 387), Ilișua și Tihău (326), sînt stele sau edicule, unele reprezentînd cunoscuta scenă a banchetului funebru, fragmente de *cippus*, lei funerar etc. Un relief funerar de la Germisara (165) pe care e reprezentată o familie romană, cu un copil ținînd în mînă „rechizite școlare”, anume un săculeț (crumena) și două stiluri, face dovada existenței învățămîntului elementar în Dacia. Un altorelief din piatră de la Porolissum reprezintă pe Aesculap și Hygia cu Telesphorus (375). Printre monumentele sculpturale amintim statueta aurită a Dianei de la Sarmizegetusa (132) și fragmentele de la Porolissum dintr-o monumentală statuie ecvestră a împăratului Caracalla, probabil opera unui sculptor de la Roma. Tot la Porolissum s-a găsit și un fragment dintr-o statuie-bust a Iuliei Domna (270). O statueta a zeiței Venus provine din castrul de la Ilișua (326). Mai sus au fost menționate capul de marmoră al lui Liber de la Napoca (98), mîna de bronz a lui Sabazius de la Jena și tăblița de bronz cu figura aceluiasi zeu de la Tibiscum (282, 288). S-a început publicarea sistematică a gemelor din muzee (408—412). Un studiu se ocupă cu uneltele agricole descoperite la Lechința de

⁴¹ D. Tudor, *Problema colonatului în Dacia romană*, în *Studii și articole de istorie*, II, 1957, p. 33—38.

⁴² K. Horedt, *Einige Knopfsporen aus Siebenbürgen*, în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 36—48.

Mureș (120), iar altul de tezaurul de la Ațel și de podoabele de argint de tradiție mai veche, dacică sau illyră, din spațiul balcano-dunărean (119).

Știri prețioase privitoare la istoria Daciei sub romani au adus descoperirile monetare. S-au publicat trei tezaure de monede imperiale romane, descoperite la Lujerdiu (109), Geomal (265) și Nireș (311). Studiul tezaurului de la Geomal, coroborat cu alte tezaure monetare îngropate la aceeași dată și cu inscripțiile închinat lui Gordian, a documentat cu probabilitate o invazie a carpilor în Dacia în anul 242, precedând marea invazie a acestora din anul 245. Semnificația social-economică și etno-politică a tezaurelor monetare din Dacia romană, în număr de aproape o sută, a constituit subiectul unei comunicări la Congresul internațional de numismatică de la Roma din 1961. Un studiu despre circulația monetară la Porolissum se publică în volumul de față, iar un altul studiază circulația monetară la Apulum (432). Alte studii de numismatică tratează semnificația legendei *Fel. temp. reparatio* pe monedele imperiale (107) și circulația antoninianului (313, 430).

Activitatea unora dintre cercetătorii de la Cluj a îmbrățișat și alte aspecte ale antichității clasice care se cuvin a fi menționate aici. În primul rînd amintim cîteva contribuții epigrafice la istoria Scythiei Minor (178, 338, 349, 359, 361, 366), notele epigrafice privind teritoriul Moesiei sau al Thraciei (341, 343, 348, 372, 379, 381), răspîndirea elementelor traco-dacice în Sciția și Bosfor (364), etimologiile unor nume de locuri, zei sau persoane (Oiskos, Singidunum și Singidava, Seirenes, Aesculapius, Thukydidēs) (347, 169, 355, 344, 383), studiile illyrice (356, 367, 370, 377) și mai ales cele privitoare la limba și istoria traco-dacilor, inclusiv elementele moștenite de limba română (337, 345, 357, 358, 368, 369, 371, 373, 385).

Studiile de filologie clasică ocupă un loc de seamă în tradiția cercetătorilor de la Cluj. Ele nu au fost neglijate nici în perioada de care ne ocupăm. Se cuvine să menționăm îndeosebi contribuția valoroasă adusă de filologii clasici de la Cluj la sărbătorirea bimilenarului lui Ovidiu în 1957, prin studii, traduceri, comentarii și comunicări, la București și Constanța, la Roma și la Sulmona, despre opera exilatului de la Tomis și despre tradițiile, reminiscențele și interesul pentru opera lui în România⁴³. Alte studii tratează despre sclavi și sclavaj în operele lui Euripide (316) și Aristotel (242, 249), despre viața și opera lui Tacitus (229, 236, 247, 250, 295, 431), despre genul oratoric al lui Cicero⁴⁴, despre evoluția concepțiilor utopice în antichitatea greacă (433), despre scepticismul față de religie în literatura latină din epoca lui Augustus (434), la care mai putem adăuga considerațiile introductive la istoria literaturii latine (297). Traduceri s-au făcut din primii filozofi și materialisti greci (87), din Heraclit (86), Leucip, Democrit (88), Epicur (89), apoi din Hesiod (104), Aristofan (103), Aristotel (90), Cassius Dio (306), iar din latinește s-a tradus,

⁴³ Vezi bibliografia anexă nr. ele 104, 230–235, 237–241, 244, 248, 249, 302, 303. Unele dintre aceste studii au apărut în volumul publicat la noi cu prilejul bimilenarului și intitulat *Publius Ovidius Naso XLIII î. e. n. — MCMLVII î. n. Buc.*, Ed. Acad. R.P.R., 1957.

⁴⁴ F. Edelstein, *Cicero despre genul oratoric în „Brutus”*, în *Studia*, series IV, fasc. 2, 1961, Philologia, p. 161–183.

în afară de Ovidiu, din Lucretius (301),⁴⁵ Catul (302) și Tacitus (247, 300, 307)⁴⁶. Alte traduceri tot din limba latină s-au făcut din operele lui Erasmus din Rotterdam (96, 106) și din materialistii englezi Morus, Bacon, Hobbes (97), din Edm. Halley (298), așa precum s-au tradus documente latine medievale, apărute în colecția Documente privind istoria României, seria C. Transilvania.

O parte din rezultatele mai importante obținute de către cercetătorii din Cluj cu privire la perioada prefeudală au fost succint înfățișate mai sus. Aici a rămas să menționăm, tot pe scurt, alte câteva rezultate. Prin săpături sau sondaje au fost identificate și cercetate așezări datînd din sec. IV—VI la Sebeș, Mugeni, Noșlac, Iernut (Hulpiști), Cipău (Gîrle), Lechința de Mureș (Săliște), Porumbenii Mici, Morești, Soporul de Cîmpie, Luduș, Archiud, iar morminte sau cimitire datînd cu începere din ultimele decenii ale sec. III pînă în sec. VII la Mediaș, Ciumbrud, Noșlac, Soporul de Cîmpie, Lechința de Mureș (Săliște), Cipău (ICIA), Iernut (Bedee), Căpușul Mare, Cluj-Cordoș, Cepari, Teiuș. Așezările amintite aparțin aproape exclusiv populației autohtone și au fost deja amintite în legătură cu problema continuității daco-romanilor în Dacia postauriliană. La așezările cercetate prin săpături se adaugă materiale arheologice descoperite mai de mult, dar acum reexamine și valorificate, cum este fibula din sec. IV cu inscripția QVARTINE VIVAS de la Micia-Vețel (276), ceramica și cuptorul de ars vase din vremurile imediat următoare retragerii stăpînirii romane de la Napoca—Cluj (Mănăștur), materialele paleocreștine și descoperirile monetare, printre care se cuvine să fie menționate în mod deosebit cele 9 monede de argint de la împărații Caracalla (2), Tacitus (1), Probus (5) și Carinus (1), ieșite la iveală recent (vezi supra, p. 204, 206)⁴⁷ la Napoca—Cluj, într-un loc (lîngă obeliscul din Piața Muzeului) situat în interiorul zidului de incintă al orașului roman, printre ruinele unor construcții din epoca romană, și care fac astfel dovada materială directă, elocventă și peremptorie a continuității de viață în tot cursul sec. III și a rămîinerii pe loc, după retragerea stăpînirii romane, a unei populații chiar în centrul unui oraș dintre cele mai înfloritoare din Dacia⁴⁸.

Cimitirele și mormintele sînt de incinerare sau de inhumație și se atribuie diferitelor populații care în acest timp conviețuiau pe teritoriul fostei Dacii. Cele mai vechi, din sec. III—IV, de incinerare, aparțin fie populației locale, daco-romane, fie carpilor (Mediaș—„Baia de nisip” și Cipău—Gîrle) pătrunși devreme în estul Daciei, după cît se pare îndată după retragerea stăpînirii romane. O importanță deosebită prezintă mormîntul de incinerare în urnă descoperit în 1961 la Iernut (Fundul Bedee-lor), datat cu o monedă de la Severina, soția lui Aurelian, din anul 275

⁴⁵ O traducere în versuri a operei *De rerum natura* a lui Lucretius de T. A. Naum va apare în Editura Științifică.

⁴⁶ O traducere a textului din *Res gestae divi Augusti* a pregătit Virg. Macrea.

⁴⁷ Cele șapte monede ale împăraților de după Aurelian au fost comunicate și de N. Vlăssă, *Două descoperiri monetare postaureliene în Transilvania*, în *SCIV*, XV, 1964, p. 139—141.

⁴⁸ O expunere istorică a problemei în capitolul *Populația dacoromană după retragerea aureliană*, de M. Macrea, în *Istoria României*, I, p. 615—637, cu bibliografia de la p. 665—666. Vezi acum prezentarea dovezilor arheologice la D. Protase, *Vestigiile daco-romane în Dacia între anii 271—450* (sub tipar).

(419). Mormîntul, singurul salvat, făcea parte, după informațiile culese, dintr-un cimitir mai mare, aparținînd unei așezări din epoca romană situată în apropiere (la Cînepiști), care de asemenea continuă și după retragerea aureliană, cum documentează monedele de la împărații Severus Alexander pînă la Licinius II, găsite pe locul așezării sau al cimitirului. În mormîntul datat de moneda Severinei, depusă în urna de bună factură provincială romană, ca și capacul ei fragmentar păstrat, surprindem deosebit de clar tocmai trecerea de la perioada stăpînirii romane la vremurile de după retragerea aureliană, care, după cum se vede, la populația rurală din aceste părți din estul Daciei nu a produs tulburare prea mare, viața continuînd în vechea așezare, așa precum în mormîntările continuă și ele să se facă în vechiul cimitir, după ritul străvechi dacic al incinerăției.

Componenta romană a populației rămase pe loc după retragerea aureliană a fost și ea în mod clar documentată prin reconstituirea și publicarea inventarului mormintelor de înhumăție descoperite mai de mult pe teritoriul orașului Apulum, datate prin monede și factura obiectelor în sec. IV (203).

În schimb, în afară de cimitirul de la Palatca (260), cercetat în 1948, un singur mormînt, de înhumăție, aparținînd purtătorilor culturii Cerniașov—Sîntana de Mureș, a fost descoperit la Ciumbrud (154, 156, 158).

Descoperirile arheologice de pînă acum din sec. III—IV de pe teritoriul fostei Dacii romane arată că noii veniți, se pare că mai întîi carpii, apoi goții, se mențin cel puțin pînă la venirea hunilor, pe cursul superior al Oltului, al Tirnavelor și al Mureșului, în spatele unei linii Mediaș—Cipău—Palatca, cu interferențe inerente în ambele direcții. Se pare că modificări prea mari în această situație nu a provocat nici invazia hunilor, cînd alte seminții germanice pătrund dinspre răsărit în Transilvania.

Contrar unor păreri insistente repetate, într-un studiu recent (206) se susține că bătălia de la Galtis, dintre gepizi și goți, relatată de Iordanes (*Get.*, XVII, 99), a avut loc probabil în anul 249, nu mai tîrziu, și în orice caz undeva în afara limitelor provinciei Dacia, astfel că nici identitatea dintre Galtis și Galt—Ungra, r. Rupea, ca și aceea dintre Auha și Olt nu se mai pot susține, cu toate că atît data, cît și localitatea acestei bătălii rămîn pe mai departe discutabile.

Evenimentele cu caracter de tragice frămîntări sociale care au loc la sarmații din Banat între 334—359 și relatate de Ammianus Marcellinus și de alți autori antici tîrzii, au fost reexamineate (107) ducînd la concluzia probabilă că *Limigantes*, răsculați împotriva stăpînitorilor lor *Arcaragantes*, erau alcătuiți, cel puțin în parte, din localnici, daco-romani, care au fost supuși și aduși în stare de servitute, alături de alte elemente etnice, de către cuceritorii sarmați, războinici nomazi.

Cimitirele de înhumăție din secolele următoare, V—VII, au fost atribuite gepizilor și unul singur, cel de la Teiuș, avarilor. Pătrunderea gepizilor în Transilvania, răspîndirea și istoria lor pe teritoriul fostei Dacii romane, care după Iordanes, pe vremea lui, în sec. VI, se numea Gepidia, a fost studiată (196, 202, 203, 209) pe baza știrilor literare, a rezultatelor

cercetărilor arheologice recente din așezările și cimitirele de la Morești, Cipău, Porumbenii Mici, a descoperirilor fortuite recente sau mai vechi de obiecte și monede și a materialului din săpăturile mai vechi de la Valea lui Mihai, Bandul de Cîmpie, Unirea-Vereșmort etc. Uneori, ca la Morești și Cipău, gepizii sînt documentați în sau alături de așezările autohtone, a căror existență începe mai devreme. O factură deosebită are inventarul cimitirelor tîrzii de la Band și Vereșmort, care pătrund în „epoca avară”. Așa cum arată cercetările din așezarea și cimitirul contemporan de la Noșlac (405, 406), în Transilvania au pătruns, poate odată cu avarii, și alte elemente germanice, diferite de gepizi.

De o tratare aparte s-au bucurat cataramele cu cap de vultur (394), ajunse în Transilvania probabil pe calea schimburilor comerciale din Crimeia și regiunile pontice, pînă cel mai tîrziu pe la jumătatea sec. VII.

La fel au fost studiate și descoperirile care documentează sau stau în legătură cu pătrunderea avarilor în Transilvania (198, 203, 209). Cu acest prilej s-a publicat materialul important din cercetările mai vechi de la Gîmbași, r. Aiud. În grupul acesta al descoperirilor avare au fost incluse și materiale care ar putea aparține și unor populații diverse, în primul rînd slavilor.

Descoperirile slave din sec. IX—X au fost amintite mai sus. În sec. X începe și pătrunderea ungurilor în Transilvania. Această înaintare a ungurilor dinspre vest e marcată și de cetatea de la Biharia (397), de așezarea și mormintele de la Oradea și de cimitirul de înhumăție din sec. X de la Șiclău. Etapele pătrunderii ungurilor în Transilvania s-a încercat să se stabilească (204), ținînd seama de știrile din cronicile maghiare, pe baza descoperirilor arheologice, încă mult incomplete, și a unor toponimice privitoare la prisăci, a căror valoare documentară însă e discutabilă. Așezări și cimitire din sec. XI—XII au fost cercetate la Biharea, Pecica, Mehadia, Cluj, Archiud, Moldovenеști, Ciugud, Luduș, Mugeni, Noșlac, Cipău—Sf. Gheorghe, Morești, Lechința de Mureș (Săliște), Blandiana, Alba Iulia, Mediaș, Șebeș.

*

Progresele însemnate și realizările importante obținute de noua istoriografie românească cu privire la toate epocile și perioadele din istoria patriei noastre, progrese și realizări la care cercetătorii de la instituțiile din Cluj au contribuit, mai ales în problemele care îi priveau îndeosebi, pe măsura puterilor lor, au creat condițiile și posibilitatea de a răspunde unei cerințe ce se făcea simțită în cadrul revoluției noastre culturale, anume „de a elabora cu forțele unui larg colectiv de cercetători științifici, o istorie a României care să sintetizeze de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe”, cum s-a arătat la Congresul al II-lea al P.M.R. din anul 1955. Această operă, care a însemnat o sarcină de mare răspundere pentru istoricii noștri, este dusă treptat la îndeplinire sub conducerea Secției de Științe istorice a Academiei R.P.R. *Istoria României*, vol. I. București, 1960, apărut sub îngrijirea unui comitet de redacție în frunte cu acad. C. Daicoviciu, tratează

epoca veche într-o expunere de largă și cuprinzătoare sinteză, de la începuturile îndepărtate ale paleoliticului, de-a lungul comunei primitive, a sclavagismului și a perioadei prefeudale până la sfârșitul mileniului I al e.n.

În acest volum, alături de celelalte rezultate importante ale cercetărilor de arheologie și ale studiilor de istorie veche obținute în anii regimului democrat-popular de istoriografia nouă, marxistă, au fost valorificate pe plan istoric și rezultatele înregistrate de cercetătorii din institutele de la Cluj, pe care le-am prezentat succint mai sus. Într-o măsură mai mare au fost firește puse la contribuție aceste rezultate în capitolele și paragrafele redactate de istoricii de la Cluj referitoare la perioada statului dac de la Burebista până la Decebal, Dacia în timpul stăpînirii romane (Introducerea și șase subcapitole), populația daco-romană în Dacia după retragerea aureliană, gepizii, avarii, începutul pătrunderii maghiarilor în Transilvania și formarea limbii și a poporului român, capitol cu care se încheie volumul. Acestea sînt, după cum s-a arătat, tocmai perioadele și problemele care au intrat mai direct în programul și în planurile de cercetare ale institutelor de la Cluj, preocupînd în mod deosebit pe cei mai mulți dintre cercetătorii lor. Folosind întreaga documentare cunoscută, istoria Daciei în antichitate a putut fi înfățișată pentru întia oară în interpretarea științifică a concepției materialismului istoric, cu toate aspectele și etapele principale ale dezvoltării societății, pe care noi numai în parte, trunchiat și fără legătura intimă și interdependența dintre ele, am avut prilejul să le menționăm în expunerea de mai sus.

O altă problemă de bază a istoriei țării noastre indicată de Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român spre a fi studiată și elucidată a fost aceea a *formării limbii și poporului român*. Pentru îndrumarea și coordonarea cercetărilor variate, de caracter istoric, arheologic, epigrafic, antropologic, lingvistic, etnografic etc., privitoare la această problemă, în 1955 a fost înființată pe lângă Prezidiul Academiei R.P.R. „Comisia pentru studiul formării limbii și a poporului român”. Problema a preocupat de la început pe istoricii de la Cluj. Cîteva studii și articole (28, 33, 43, 81), unele destinate unui cerc mai larg de cititori, au avut menirea de a face cunoscută însemnătatea și stadiul de azi al problemei, precum și căile de urmat în cercetările viitoare, după natura mijloacelor de documentare, pentru soluționarea ei în lumina concepției materialiste a istoriei. Multe din rezultatele mai de seamă obținute în cercetările privitoare la istoria, limba și cultura traco-dacilor, a permanenței dacilor în epoca romană și a aportului lor în formarea romanității în Dacia și nordul Dunării, la populația daco-romană în perioada prefeudală s-au înscris totodată ca importante concluzii în problema etnogenezei poporului român. Ele au fost folosite, în măsura cuvenită, în capitolul final al volumului I din *Istoria României* (68) și în celelalte cîteva studii recente (60, 84) care, pe baza rezultatelor actuale, au încercat să dea răspuns întrebărilor despre locul, epoca și împrejurările istorice ale formării limbii și poporului român.

ANEXA I

BIBLIOGRAFIA

cercetărilor din Cluj în perioada 1944—1964.

ACAD. C. DAICOVICIU

1. *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, 269 p.
2. *Herodot și pretinsul monoteism al geților*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 90—94.
3. *La a 30-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, în volumul *Studii și comentarii de istorie și lingvistică*, Buc., 1947, p. 7—11.
4. *În jurul creștinismului din Dacia*, în *Studii*, an. 1, I, 1948, p. 122—127.
5. *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 119—124.
6. *Cercetările arheologice din România*, în *Studii*, 2, 1949, I, p. 160—162.
7. N. D. Derjavin, *Slavii în vechime*, în *Studii*, 2, 1949, III, p. 133—135.
8. *Die dakischen Burgen im Südwesten Siebenbürgens*, în *Izvestia Institut*, XVI (Serta Kazarowiana), Sofia, 1950, p. 75—80.
9. *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac*, în *SCȘ Cluj*, I, 1950, 2, p. 111—126.
10. *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei*, Rezultatul cercetărilor științifice făcute de colectivul din Cluj, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 137—148 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1949 redactat împreună cu colaboratorii).
11. *Așezarea autohtonă de la Apulum (Alba Iulia)*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 225—228.
12. *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, Buc., 1951 (în colaborare cu Al. Ferenczi).
13. *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei* (Șantierul arheologic de la Grădiștea Muncelului), în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 95—126. (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1950 redactat împreună cu colaboratorii).
14. *Cu privire la cursul: Istoria veche a Republicii Populare Române*, predat la Universitatea „C. I. Parhon”, Facultatea de Istorie, anul 1950—1951, în *Studii*, 5, 1952, I, p. 116—120.
15. *Șantierul Grădiștea Muncelului*. Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei, în *SCIV*, III, 1952, p. 281—310 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1951 redactat împreună cu colaboratorii).
16. Articolele *Pons Augusti*, *Pons Vetus*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Potula*, în *RE*, XXI, 2(1951), c. 2462, 2482 și XXII, 1(1953), c. 265—270, 1014—1020, 1189.
17. *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 153—219. (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1952, redactat împreună cu colaboratorii).
18. *O nouă diplomă militară din Dacia*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 541—555.
19. *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*. Monografie arheologică. Buc., 1954, 167 p. + XXII pl.
20. *Poziția antiștiințifică a istoriografiei burgheze române cu privire la daci*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I-a, Buc., 1954, p. 159—179.
21. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului* (r. Orăștie, reg. Hunedoara), în *SCIV*, V, 1954, p. 123—159 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1953 redactat împreună cu colaboratorii).
22. *Au cunoscut dacii scrisul?*, în *Steaua*, 1954, nr. 8, p. 121—124.
23. *Congresul istoricilor de la Roma. Însemnări și impresii*, în *Steaua*, VI, (1955), nr. 11, p. 94—99.
24. *Le problème de l'État et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în *Nouvelles études d'histoire*, Buc., 1955, p. 121—137. Autoreferat în limba germană în *Bibliotheca Classica Orientalis*, Heft 3, 1956, p. 185—187.
25. *Unele aspecte ale activității arheologice și de cercetări în domeniul istoriei vechi a R.P.R.*, în *ARS*, 1955, 2, p. 73—94.

26. *Il problema dello Stato e della cultura dei Daci alla luce delle nuove ricerche*, în Atti del X Congresso internazionale di scienze storiche, Roma, 4—11 settembre 1955, p. 207—208.
27. *Valorificarea patrimoniului nostru istoric*, în *Analele Academiei Republicii Populare Române*, IV, partea a II-a, 1955, p. 113—123 (în colaborare cu D. Prodan).
28. *Un sector al istoriografiei noastre rămas în urmă: Formarea limbii și a poporului român*, în *Contemporanul*, nr. 41 (471), din 14 oct. 1955.
29. *Rolul muzeelor în dezvoltarea științei istorice*, în *AMCluj*, 1955, p. 14—17.
30. *Noi contribuții la problema statului dac*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 47—60.
31. *În legătură cu „obștea” la geto-daci*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 123—127.
32. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul*. Rezultatul săpăturilor din campania anului 1954, în *SCIV*, VI, 1955, p. 195—238 (Raport preliminar redactat împreună cu colaboratorii).
33. *Unele considerații cu privire la etnogeneza poporului român*, în *CCRH*, Deva, 1956, p. 5—10.
34. *Zadania i osiagnienca arheologii w Rumunskiej Republice Ludowej ostatnich dziesięciu latach*, în *Postepy Arheologii*, nr. 4, 1956, p. 3—17.
35. *Warownia dacka w Piatra Roșie*, în *Postepy Archeologii*, nr. 5, 1956, p. 43—63 (traducere polonă a paginilor 122—136 din lucrarea Cetatea dacică de la Piatra Roșie; cf. nr. 19).
36. *Valori istorice*, în *Contemporanul*, nr. 25 (507) din 22 iunie 1956.
37. *Etapele principale ale istoriei României* (Conferință ținută la Universitățile din Pekin și Nankin), în *Buletinul Ambasadei R.P.R. din Pekin*, nr. 1, 1957, p. 18—24 (în l. chineză).
38. *Ein neues Militärdiplom aus Dazien*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 191—203.
39. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul* (reg. Hunedoara, r. Orăștie), în *Materiale*, III, 1957, p. 255—277 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1955 redactat împreună cu colaboratorii).
40. *China, leagăn al celor mai vechi ființe umane*, în *Tribuna*, an I, nr. 1, din 10 februarie 1957.
41. *Descoperiri arheologice recente în China: satul neolitic de la Pan-Po*, în *Tribuna*, an I, nr. 2 din 17 februarie 1957.
42. *Universitatea din Pekin*, în *Tribuna*, an I, nr. 5, din 10 martie 1957.
43. *O problemă de bază a istoriografiei noastre: Cînd și unde s-au format limba și poporul român*, în *Tribuna*, an I, nr. 11 din 21 aprilie 1957 și 12 din 28 aprilie 1957.
44. *Dezvoltarea științei istorice contemporane pe baza învățăturii marxist-leniniste*, în *Lupta de Clasă*, seria a V-a, an XXXVII, 1957, nr. 10, p. 88—97.
45. *Țara lui Dromîchaites*, în *EKL*, p. 179—182.
46. *Însemnări despre daci*, în *Steaua*, VI, 1955, nr. 1, p. 124—126; nr. 2, p. 119—122; nr. 3, p. 117—119; nr. 4, p. 122—124; nr. 6, p. 114—116; nr. 7, p. 94—97; VII, 1956, nr. 1, p. 110—112; nr. 2, p. 111—114; nr. 3, p. 107—110; nr. 5, p. 113—117; nr. 7, p. 103—105; nr. 9, p. 108—110; nr. 12, p. 104—105; VIII, 1957, nr. 7, p. 97—100; nr. 12, p. 95—98; IX, 1958, nr. 6, p. 116—118; X, 1959, nr. 6, p. 111—112; nr. 12, p. 91—93.
47. *Scripta Minoa. Spre dezlegarea unei enigme*, în *Tribuna*, an II, nr. 4 (51), din 25 ianuarie 1958.
48. *Spulberarea unei legende*, în *Tribuna*, an. II, nr. 30 (77), din 26 iulie 1958.
49. *Les „Castella Dalmatarum” de Dacie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 259—266.
50. *Lupta revoluționară a maselor, factor hotărîtor în Unirea Transilvaniei cu România*, în *Studii*, XI, 6, 1958, p. 21—56 (În colaborare cu L. Bányai, V. Chereșteșiu, V. Liveanu).
51. *Contributi alla storia della Dacia romana alla luce degli ultimi tre lustri di studi epigrafici in Romania*, în *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma, 1959, p. 183—197.
52. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, V, 1959, p. 379—401 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956, redactat împreună cu colaboratorii).

53. *Il paese di Dromichete*, în „*Ioanni Dominico Serra... Inferiae*“, Napoli, 1959, p. 159—163 (versiunea italiană a lucrării de la nr. 45).
54. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 331—353 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957, redactat împreună cu colaboratorii).
55. *Sarcina de căpetenie a istoricilor noștri: cercetarea istoriei patriei*, în *Revista învățămîntului Superior*, I, 1, 1959, p. 68—74.
56. *Problemele vieții universitare*, *Tribuna*, III, 1, 1959, p. 8.
57. *Un pas înainte în descifrarea scrierii minoice*, *Tribuna*, III, 2, 1959, p. 8.
58. *Despre ultimele descoperiri arheologice*, *Tribuna*, III, 8, 1959, p. 8.
59. *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, Buc., 1960, 40 p., 5 fig. în text, 24 în afara textului, VI pl.; ed. 2-a în limbile franceză, rusă și germană, Buc., 1962. (În colaborare cu H. Daicoviciu).
60. *Zur Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes*, în *Nouvelles Études d'histoire*, Buc., 1960, p. 91—134 (În colaborare cu E. Petrovici și Gh. Ștefan).
61. *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I Buc., 1960, ed. 2-a, Buc., 1961, ed. 3-a, Buc., 1963. (În colaborare).
62. *Lenin și istoria*, în *Steaua*, XI, 4, 1960, p. 3—6.
63. *Știința noastră peste hotare. Confruntarea istoricilor*, în *Contemporanul*, 1960, 41, p. 7.
64. *Tratatul de istorie a României*, în *Lupta de clasă*, XL, 9, 1960, p. 32—39.
65. „*Istoria României*“ sarcina principală a istoricilor din patria noastră, în *Studii*, XIII, 3, 1960, p. 5—9.
66. *Republica Populară Română*, Buc., 1960, 872 p. (în colaborare; apărută și în limbile germană, engleză, rusă).
67. *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia: Perioada Burebista-Decabal* (sec. I î.e.n. — 106 e.n.), în *Istoria României*, vol. I, Buc., 1960, p. 253—341.
68. *Formarea limbii și a poporului român*, în *Istoria României*, vol. I, p. 775—809 (în colaborare cu Em. Petrovici și Gh. Ștefan).
69. *Dacia Capta*, în *Klio*, Berlin, vol. 38, 1960, p. 174—184.
70. *Die menschliche Gesellschaft an der unteren Donau in vor-und nachrömischer Zeit*, în *Rapports du XI-ème Congrès Intern. des Sciences Historiques*, Stockholm, 1960, vol. I, p. 118—142 (în colaborare cu I. Nestor).
71. *La Transylvanie pendant la première guerre mondiale et son union avec la Roumanie*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, Buc., 1960, p. 541—566 (în colaborare).
72. *Sarcinile intelectualității noastre. În întâmpinarea Congresului al III-lea al P.M.R.*, în *Tribuna*, IV, 24, 1960, p. 1 și 6.
73. *Sesiunea Asociației Italia—România*, Milano, ianuarie 1960, în *Studii*, XIII, 2, 1960, p. 235—236.
74. *Sistemi e tecnica di costruzione militare e civile presso i daci nella Transilvania*, în *Atti del Settimo Congresso Intern. di Archeologia Classica*, vol. III, Roma, 1961, p. 81—86.
75. *Castella Dalmatarum in Dacia*, în *SCA*, 1961, p. 51—60.
76. *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *JRS*, 51, 1961, p. 63—70 (în colaborare cu D. Protase).
77. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, VII [1961], p. 301—320 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958, redactat împreună cu colaboratorii).
78. *Problemele principale ale cercetării istoriei României în anii puterii populare*, în *Studii*, XV, 6, 1962, p. LXXXIII—CV (în colaborare cu Eug. Stănescu).
79. *La civilisation dace et sa place dans la culture de la région balkanique*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques*, Sinaia, juillet 1962, p. 92—98.
80. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 463—476 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1959, redactat împreună cu colaboratorii).

81. *Din nou despre formarea limbii și poporului român*, în Tribuna, an. VI, 1962, nr. 26 din 28 iunie 1962.
82. *Dacica*, în Hommages à A. Grenier, vol. I, p. 462—473, Bruxelles, 1962 (=Collection Latomus, vol. LVIII).
83. *Ulpia Traiana*, Buc., 1962, ed. Meridiane, 87 p.
84. *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Buc. 1963, Ed. Acad. R.P.R., 65 p.
85. *O nouă mărturie în favoarea continuității (Comunicare prezentată la sesiunea din 11—13 februarie 1964 a Societății de studii clasice din R.P.R.)*, în Tribuna, an. VIII, nr. 9(369) din 27 februarie 1964.

A. BODOR

86. *Hérakleitosz* (Traducere din limba greacă), Buc., 1951, 60 p. (în colaborare cu Szabó Gheorghe).
87. *A korai görög materialisták* (Primii materialisti greci). (Traducere din limba greacă și latină), Buc., 1952, 94 p. (în colaborare cu Szabó Gh.).
88. *Leukippos-Demokritosz* (Traducere din limba greacă și latină), Buc., 1952, 80 p. în colaborare cu Szabó Gheorghe).
89. *Epikurosz-Lukretius* (Traducere din limba greacă și latină), Buc., 1952, 72 p. (în colaborare cu Szabó Gheorghe și Kiss G.).
90. *Aristoteles* (Traducere din limba greacă), Buc., 1952, 190 p., (în colaborare cu Szabó Gheorghe).
91. *Morus—Bacon—Hobbes—Locke. Az angol materialisták* (Materialiștii englezi). (Traducere din limba engleză și latină), Buc., 1952, 190 p.
92. *Mezőgazdasági viszonyok a római Dáciában* (Formarea raporturilor agrare în Dacia romană), în A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945—1955, Cluj, 1956, p. 209—221.
93. *Contribuții la problema agriculturii în Dacia*. Problema obștiilor. Partea I, în SCIV, VII, 1956, p. 253—266 și partea II în SCIV, VIII, 1957, p. 137—149.
94. *Napoca a feliratok tükrében* (Napoca în lumina inscripțiilor), în EKL, Cluj, 1957, p. 78—111.
95. *Egyetemes ókori történet* (Istoria universală veche), Partea I. Istoria Orientului antic și a Greciei antice. Cluj, 1959, 508 p., litografiat.
96. *Rotterdam Erasmus*. A balgaság dicsérete (Elogiul nebuniei), traducere și note, Buc., 1960, 239 p.
97. *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișând banchetul funebru*, în OCD, p. 41—54.
98. *Adalékok a helyi elem fennmaradásának kérdéséhez a római kori Dáciában*. A Liber és Libera kultusz (Contribuții la persistența elementului autohton în Dacia romană. Cultul lui Liber și Libera), în Studia, 1960, p. 25—58.
99. *Makedonia és a dáciai törzsek kapcsolatai, az i.e. II. század első felében* (Relațiile Macedoniei cu triburile din Dacia în prima jumătate a secolului II i.e.n.), în Studia, 1961, p. 19—33.
100. *Elektronikus és statisztikai módszer a régi írások megfejtésére* (Metoda electronică și statistică în descifrarea scrierilor vechi), în Korunk, 1962, nr. 1, ianuarie.
101. *Dacian Slaves and Freedmen in the Roman Empire and the Fate Dacian Prisoners of War*, în Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Historica et Philologica, Sofia, 1963, p. 45—52.

ST. BEZDECHI

102. *Introducere la dialogul platonice Fileb*, în AISC, V, 1944—1948, p. 1—60.
103. *Aristofan, Norii*, traducere în Aristofan, Teatru, Buc., 1956.
104. *Hesiod, Munci și zile*, traducere, Buc., 1957.
105. *Ovidiana*, în P. Ovidius Naso, Buc., 1957, p. 75—99.
106. *Erasmus din Rotterdam*, Elogiul Nebuniei sau Cuvintare spre lauda prostiei, traducere și note, Buc., 1959.

E. CHIRILĂ

107. *Frământări sociale la sarmați în secolul IV*, în SCIV, II, 2, 1951, 183—188.
108. *Fel. temp. reparatio*, în OCD, p. 61—67.
109. *Tezaurul monetar de la Lujerdiu*, în SCN, III, 1960 p. 405—431.

I. H. CRIȘAN

110. *Două inscripții inedite de la Apulum-Alba Iulia*, în SCIV, V, 1954, p. 603—606.
111. *Ceașca dacică. Contribuție la cunoașterea culturii materiale și a istoriei dacilor*, în SCȘ Cluj, VI, 1955, 3—4, p. 127—157.
112. *Considerații istorice asupra teritoriului orașului Mediaș în antichitate*, în AM Mediaș, III, 1955—1956, p. 5—27.
113. *Noi cercetări arheologice la Mediaș*, în AM Mediaș, III, 1955—1956, p. 27—52.
114. *Mormintul scitic de la Șaroș-sonde*, în AMMediaș, III, 1955—1956, p. 53—93.
115. *O trusă medicală descoperită la Grădiștea Muncelului*, în Istoria Medicinii. Studii și cercetări, Buc., 1957, p. 45—56.
116. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul*, în Materiale, III, 1957, p. 256—263 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1955 redactat în colaborare).
117. *Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș. Considerații asupra grupului scitic din Transilvania*, în OCD, p. 117—129.
118. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în Materiale, V, 1959, p. 391—399 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956 redactat în colaborare).
119. *Le trésor d'Ațel et ses relations Balcano-Danubiennes*, în Dacia, N.S., III, 1959, p. 353—368.
120. *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș. Plugul la geto-daci*, în SCIV, XI, 1960, p. 285—301.
121. *Contribuții la începuturile ritului de incinerare în Transilvania*, în Probl Muz. 1960, p. 169—178.
122. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în Materiale, VII [1961], p. 302—305. (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958 redactat în colaborare).
123. *Șantierul arheologic Turda*, în Materiale VII [1961], p. 431—439 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958).
124. *Căminul de incinerare din epoca bronzului de la Bistrița*, în Materiale, VII [1961], p. 145—151 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958 redactat în colaborare cu Șt. Dănilă).
125. *Notă epigrafică*, în SCA, 1961, p. 283—285.
126. *Erdélyi régészeti ásatások*, în Korunk, 7—8, 1962, p. 939—941.
127. *Kannten und benützten die alten Daker Heilquellen ihres Landes?*, în Atti del I Congresso Europeo di Storia della Medicina, Montecatini, 1962, p. 1—6 (extras).
128. *Vízalatti archeológia*, în Korunk, 10, 1963, p. 1380—1383.

H. DAICOVICIU

129. *Recunoașteri pe teren și Așezarea dacică de pe Rudele* (capitole din Raportul preliminar de săpături pe anul 1956 al colectivului șantierului arheologic Grădiștea Muncelului), în Materiale, V, 1959, p. 380—391 (în colaborare cu N. Gostar).
130. *Insemnări despre daci* (XVIII). Sanctuarul calendar de la Grădiștea Muncelului, în Steaua, an. X (1959), nr. 11, p. 112—115.
131. *Așezarea dacică de pe Dealul Rudele, Așezarea dacică de pe Meleia și Recunoașteri pe teren la sud-est de Costești* (capitole din Raportul preliminar

- de săpături pe anul 1957 al colectivului șantierului arheologic Grădiștea Muncelului), în *Materiale*, VI, 1959, p. 341—350.
132. *Diana de la Sarmizegetusa* (Ulpia Traiana), în *OCD*, p. 131—138.
  133. *Sarmizegetusa*. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei, Ed. Meridiane, ed. I, Buc., [1960], 40 p., 4 fig. în text, 25 în afara textului, VI pl.: ed. a II-a, Buc., 1962, 41 p., 4 fig. în text, 26 în afara textului, VI pl.; tradusă și în limbile franceză, rusă și germană (în colaborare cu C. Daicoviciu).
  134. *Le monument — calendrier des daces de Sarmizegetusa*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, Ed. Acad. R.P.R., Bucurest, 1960, p. 55—72.
  135. *Observații privind obștea satească la geto-daci*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 135—139.
  136. *Osservazioni intorno alla Colonna Traiana*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 311—323.
  137. *Date și probleme noi cu privire la dacii din Munții Orăștiei*, în *Studia*, 1959, p. 7—18.
  138. *O nouă metodă de prospectare arheologică: măsurarea rezistenței electrice a solului*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 442—446.
  139. *Crestomație pentru istoria universală veche*. Partea I: Orientul antic, Ed. de stat didactică și pedagogică, București, 1960, 329 p. (în colaborare cu N. Lascu).
  140. *Il tempio-calendario dacico di Sarmizegetusa*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 231—254.
  141. *Stinile dacice de pe Meleia și Recunoașteri, sondeaje, verificări* (capitole din Raportul preliminar de săpături pe anul 1958 al colectivului șantierului arheologic Grădiștea Muncelului), în *Materiale*, VII [1961], p. 308—317.
  142. *Probleme și perspective ale săpăturilor din Munții Orăștiei*, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 9—17.
  143. „Programul” de luptă al lui Crizos în cadrul răscoalei lui Spartacus, în *Studia*, 1961, p. 7—17.
  144. *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, Ed. Meridiane, Buc., 1962, 110 p., 41 fig., IV pl. (în colaborare cu C. Daicoviciu).
  145. *Săpăturile în incinta sacră a Sarmizegetusei, Stinile dacice de pe Meleia și Recunoașteri pe teren* (capitole din Raportul preliminar de săpături pe anul 1959 al colectivului șantierului Grădiștea Muncelului), în *Materiale*, VIII, 1962, p. 466—475.
  146. *Crestomație pentru istoria universală veche*. Partea a II-a: Grecia antică, Ed. didactică și pedagogică, Buc., 1962, 307 p., 5 hărți (în colaborare cu N. Lascu).
  147. *Dacia preromană*, în *Studii*, XV (1962), nr. 6, 1389—1397.

ȘT. FERENCZI

148. *Római épület maradványai Kovásznán* — Les restes d'un bâtiment romain à Kovászna, în *Erdélyi Múzeum*, LII, 1947, p. 5—17; *Erdélyi Tudományos Füzetek*, nr. 205.
149. *Aportul muzeografilor la munca arheologică pe teren*, în *AMCluj* 1956, p. 68—75.
150. *A Csiki-medence települései az ókorban* (Așezările din bazinul Ciucului în antichitate), în *A Csiki Múzeum Közleményei*, II, 1957, p. 53—73.
151. *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felosztásának kérdéséről* (În legătură cu problema întinderii, apărării și împărțirii Daciei romane), în *Studia Universitatum „V. Babeș” et „Bolyai”*, seria științelor sociale, I, 1—2, 1956, p. 153—173.
152. *A tihói római táborról* (Despre castrul roman de la Tihău), în *EKL*, p. 279—292.
153. *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei* (part. I), în *SCIV*, X, 1959, p. 337—354.
154. *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud (r. Aiud)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 605—615 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957, redactat în colaborare cu A. Dankanits).
155. *O nouă descoperire din epoca migrațiilor în cartierul Cordoș al Clujului*, în *OCD*, p. 193—204.

156. *Săpăturile de salvare de la Ciombrud*, în *Materiale*, VII [1961], p. 191—199 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1959).
157. *Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy Kükküllő völgyének felső részében 1955—1956-ban* (Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al văii Tîrnavei Mari în 1955—1956), în *Studia*, 1958, p. 15—35.
158. *Săpăturile arheologice de la Ciombrud*, în *ProblMuz.* 1960, p. 230—250.
159. *Săpăturile de salvare din 1957—1958, de la Sînpaul*, în *Materiale*, VII [1961], p. 401—405 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957—1958, redactat împreună cu G. Ferenczi).
160. *Régészeti-helyrajzi kutatások Kolozsvárott és környékén — Recunoașteri arheologice în orașul Cluj și în împrejurimile sale*, în *Studia*, 1962, p. 31—58.
161. *Hatodik századbeli szláv maradványok Erdélyben* (Descoperiri slave din sec. VI în Transilvania), în *Korunk* XXII, 1963, fasc. 3, p. 392—393.

N. GOSTAR

162. *Vămile Daciei*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 165—183.
163. *Numele antic al așezării de la Răcari*, în *SCIV*, V, 1954, p. 603—610.
164. *Ramura nordică a dacilor-costobocii*, în *Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai” Cluj*, vol. I, nr. 1—2, 1956, p. 138—199.
165. *Inscripții și monumente din Germisara*, în *CCRH*, Deva, 1956, p. 57—99.
166. *Studii epigrafice*, în *Materiale*, II, 1956, p. 625—643.
167. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului—Blidarul*, în *Materiale*, III, 1957, p. 255—276 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1955 redactat în colaborare).
168. *Două inscripții mezerziene*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, tom. IV, 1958, p. 31—48.
169. *Singidunum și Singidava*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 413—419.
170. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în *Materiale*, V, 1959, p. 380—391 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956 redactat în colaborare).
171. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 331—358 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957 redactat în colaborare).
172. *Men Aneiketos in a bi-lingual inscription from Dacia*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 519—530.
173. *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArhMold.*, I, 1961, p. 149—211.
174. *Metereaque turba* (Ovide, *Tristia*, II, 191), în *StCl*, III, 1961, p. 313—315.
175. *Lupta populațiilor de la gurile Dunării împotriva autorității romane*, în *Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași* (seria nouă), secț. III, tom. VII, 1961, p. 1—10.
176. *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 505—511.
177. *Două inscripții inedite din Dacia*, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 125—131.
178. *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, în *StCl*, V, 1963, p. 299—313.
179. *Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*, în *ArhMold.* II—III, 1964, p. 299—309.

K. HOREDŢ

180. *O contribuție preistorică la pășunatul în Carpații Sudici*, în *RIR*, XVII, 1947, p. 156—157.
181. *Vorgeschichtliche Beiträge*, în *Mitteilungen aus dem Br. Brukenthalischen Museum*, XII, 1947, p. 41—43.
182. *Zur Enddatierung der Bronzezeit in Siebenbürgen*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 7—16.
183. *Kleine dakische Silberfunde*, în *Dacia* XI—XII, 1945—1947, p. 265—267.

184. *Elemente răsăritene în citeva descoperiri preistorice din Transilvania*, în AISC, V, 1944—1948, p. 304—309.
185. *Săpături privitoare la epoca neo- și eneolitică*, Apulum III, 1947—1949, p. 44—69.
186. *Cercetări arheologice în sudul Transilvaniei*, Studii, II, 1949, p. 142—144.
187. *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania*, în SCIV, I, 1, 1950, p. 123—130 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1949).
188. *Ceramica slavă în Transilvania*, în SCIV, II, 1951, p. 189—218.
189. *Șantierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”*, în SCIV, III, 1952, p. 310—348 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1951).
190. *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în Materiale, I, 1953, p. 785—815.
191. *Șantierul Morești*, în SCIV, IV, 1953, p. 275—311 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1952).
192. *Șantierul Morești*, în SCIV, V, 1954, p. 199—231 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1953).
193. *Voivodatul de la Bălgrad—Alba Iulia*, în SCIV, V, 1954, p. 487—512.
194. *Cetatea de la Moldovenești*, în AMCluj, 1955, p. 116—120.
195. *Șantierul arheologic Morești*, în SCIV, VI, 1955, p. 643—685 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1954).
196. *Valea Someșului Mic în sec. V—VI*, în AMCluj, 1956, p. 139—148.
197. *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în Materiale, II, 1956, p. 7—32.
198. *Avarii în Transilvania*, în SCIV, VII, 1956, p. 393—406.
199. *Ținutul hunedorean în sec. IV—XII*, în CCRH, Deva, 1956, p. 101—116.
200. *Eine sächsische Schmiede des 13 Jhs.*, în EKL., p. 334—348.
201. *Șantierul arheologic Morești*, în Materiale, IV, 1957, p. 175—186.
202. *Die befestigte Ansiedlung von Morești und ihre frühgeschichtliche Bedeutung*, în Dacia, N. S., I, 1957, p. 297—308.
203. *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Buc., 1958, 172 p.
204. *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Buc., 1958, 193 p.
205. *Săpăturile de la Morești*, în Materiale, V, 1955, p. 83—89 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956).
206. *Lupta de la Galtis lângă Auha*, în OCD, p. 287—291.
207. *Istoria societății primitive și bazele arheologiei*, Cluj, 1958, 181 p. (Curs univ. litografiat).
208. *Siebenbürgen und Mykene*, în Nouvelles études d'histoire, Buc., 1960, p. 31—44.
209. „Gepizii”, „Avarii”, „Începutul pătrunderii maghiarilor în Transilvania”, în Istoria României, vol. I, Buc., 1960, p. 704—722, 770—772.
210. *Așezările fortificate din prima vîrstă a fierului în Transilvania*, în Probl Muz. 1960, p. 179—187.
211. *Un tezaur de monede medievale germane din sec. XI—XIV, găsit la Slimnic*, în SCN, III, 1960, p. 255—262.
212. *Die Wietenbergkultur*, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 107—137.
213. *Skifskie nachodki v Komlode*, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 481—488.
214. *Săbiile de tip micenian din Transilvania*, în SCA, 1961, p. 9—18.
215. *Ergebnisse der Frühgeschichtsforschung in Siebenbürgen während des letzten Jahrzehnts*, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, Berlin 1961, S. 407—411.
216. *Spada de bronz de la Livada*, SCIV, XIII, 1962, p. 105—109.
217. *Săpăturile de la Otomani*, Materiale, VIII, 1962, p. 317—324 (raport despre săpăturile din anul 1959, în colaborare).
218. *Săpăturile de la Porumbeni Mici*, Materiale, VIII, 1962, p. 633—641 (raport despre săpăturile din anul 1959, în colaborare).
219. *Săpăturile de la Teleac*, Materiale, VIII, 1962, p. 353—358 (raport despre săpături din anul 1959, în colaborare).
220. *Transsilvanien im ersten Jahrhundert nach der Preisgabe der Provinz Dazien*, în Acta Antiqua Philippopolitana, Sofia, 1963, p. 157—163.
221. *Un depozit de vase hallstattiene la Dej*, în ProblMuz, 1963, p. 7—13.

N. LASCU

222. *Alba Iulia et ses environs*, Buc., 1945, 37 p.
223. *Academia Română și traduceri din clasicii antici*, în AISC V, 1944—1948, p. 140—199.
224. „*FELIX*” — *épithète de la Dacie*, în *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 347—353.
225. *Le conte de Pyrame et Thisbé dans deux textes inédits*, în AISC, V, 1944—1948, p. 312—337.
226. *Curs de istoria lumii antice*, Cluj, 1955, 571 p.; ed. 2-a, Cluj, 1957, 558 p. și Buc., 1957, 618 p. litografiat.
227. *Culegere de texte latine*. Cluj, 1956, 52 p. litografiat.
228. *Manual de limba latină*. Pentru învățământul superior, Buc., 1957, 391 p.
229. *Prefață la Cornelius Tacitus*, Despre origina și țara gallilor, traducere de T. A. Naum, Buc., 1957, p. 5—18.
230. *Cel dintii cîntăreț al meleagurilor noastre*, în P. Ovidius Naso, *Scrisori din Exil*, traducere de T. A. Naum, Buc., 1957, p. 5—29.
231. *Ovid în Rumänien*, în „*Rumänische Rundschau*”, 1957, nr. 4, p. 130—135, idem în edițiile în limbile franceză, engleză și rusă.
232. *Ovide à Tomis*, în „*Journal des poètes*”, Bruxelles, 1957, nr. 3, p. 18—23.
233. *Ovidio în România*, în „*Dimensioni*”, Sulmona, 1957, p. 30—39.
234. *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în „*Publius Ovidius Naso*”, Buc., 1957, p. 119—191.
235. *Ovidiu în România*, în „*Publius Ovidius Naso*”, Buc., 1957, p. 333—358.
236. *Viața și opera lui Tacitus*, în „*Tacitus*”, Opere, vol. I, Buc., 1958, p. VII—XXVI.
237. *Ovidiu în literatura română*, în *Steaua*, IX, 1958, nr. 2, p. 63—77.
238. *Notizie di Ovidio sui Geto-Daci*, în „*Maia*”, Firenze, X, 1958, fasc. 4, p. 307—316.
239. *La fortuna di Ovidio dal Rinascimento ai tempi nostri*, în *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 79—112.
240. *L'esilio di Ovidio nelle tradizioni popolari*, în „*Siculorum Gymnasium*”, Catania, XII, 1959, nr. 2, p. 153—163.
241. *Ovidiu în istoriografia română*, în *OCD*, p. 311—321.
242. *Teoria lui Aristotel despre sclavie și rădăcinile ei de clasă*, în *Studia*, 1961, p. 7—23.
243. *Crestomație pentru istoria universală veche*. Partea I.: Orientul antic, Buc., 1961, 329 p., (în colaborare cu H. Daicoviciu). Litografiat.
244. *Ovidio linguista*, în *StCl.*, III, 1961, p. 305—311.
245. *Istoria Universală veche*, Buc., 1961, 363 p., litografiat.
246. *Crestomație pentru istoria universală veche*, partea a II-a. Grecia antică. București, 1962, 307 p. (în colaborare cu H. Daicoviciu).
247. *Tacitus, Istorii*, Studiu introductiv, traducere și note. Buc., 1963, 394 p.
248. *Le Epistulae ex Ponto*, în *un codice di Alba Iulia*, în *StCl.*, V, 1963, p. 181—189.
249. *Contradicția dintre munca intelectuală și cea fizică în „Politica” lui Aristotel*, în *Studia*, fasc. I, 1963, p. 7—20 (în colaborare cu Gh. Toma).
250. *Prefață la Cornelius Tacitus, De origine et situ Germanorum*, Traducere, comentariu și apendice critic de prof. Teodor Naum. Buc., 1963, p. 3—9.

M. MACREA

251. *Note au sujet des briqueteries en Dacie*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 275—280.
252. *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 281—302.
253. *Imperiul roman*. Epoca principatului, fasc. I, Cluj, 1948, 144 p. (litografiat).
254. *Culte germanice în Dacia*, în AISC, V, 1944—1948, p. 219—263.
255. *O inscripție care nu e falsă*, în AISC, V, 1944—1948, p. 297—301.
256. *Iarăși despre Manius Servius Donatus*, în AISC, V, 1944—1948, p. 302—303.
257. *Pretinsa imagine a lui Juppiter Zbelsurdos*, în AISC, V, 1944—1948, p. 338—343.

258. *Bibliografia Daciei romane*, 1936—1948, în AISC, V, 1944—1948, p. 352—416.
259. *Săpăturile arheologice de la Mehadia*, în Studii, II, 1949, p. 139—141.
260. *Săpăturile arheologice de la Palatca*, în Studii, II, 1949, p. 110—116.
261. *Cumidava*, în Zbornik G. Kazarow, Sofia, 1950, p. 61—69 (în l. germană).
262. *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe-Brețcu*, 1950, în SCIV, II, 1951, p. 285—311 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1950 redactat împreună cu colaboratorii).
263. *Cercetările arheologice în R.P.R.*, în SCȘCluj, II, 1951, p. 370—375.
264. *Procesul separării orașului de sat la daci*, în Studii și referate privind istoria României, partea I-a, Buc., 1954, p. 119—154.
265. *Tezaurul de monede imperiale romane de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, în SCȘCluj, V, 3—4, 1955, p. 495—566 (În colaborare cu D. Protase).
266. *Șantierul arheologic de la Cașolt și Arpașul de Sus* în SCIV, VI, 1955, p. 581—626 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1954).
267. *Burebista și celtii de la Dunărea de mijloc*, în SCIV, VII, 1956, p. 119—136.
268. *Inscripții de la Porolissum în Muzeul raional Zălau*, în AMCluj, II, 1956, p. 101—117.
269. *Șantierul arheologic Cașolt—Arpașul de Sus*, în Materiale, IV, 1957, p. 119—154 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1955).
270. *Apărarea graniței de vest și nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în SCIV, VIII, 1957, p. 215—251.
271. *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques. în Dacia*, N.S.I, 1957, p. 205—220.
272. *Pe urmele voievodului Gelu; necropola slavă de la Someșeni*, în Tribuna, I, 1957, nr. 8, p. 7—8.
273. *Șantierul arheologic Cașolt—Calbor*, în Materiale, V, 1959, p. 403—418 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956).
274. *Șantierul Alba Iulia și împrejurimi în 1956*, în Materiale, V, 1959, p. 435—452 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956, redactat în colaborare cu D. Protase).
275. *Slavianskii mogilnik v Someșeni*, în Dacia, N. S. II, 1958, p. 351—370.
276. *Une nouvelle inscription latine du IV-ème siècle en Dacie*, în Dacia, N.S., II, 1958, p. 467—472.
277. *Burebista i Celtii na srednem Dunaie*, în Dacia, N.S., II, 1958, p. 143—156.
278. *Necropola slavă de la Someșeni*, în Materiale, V 1959, p. 519—527 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956).
279. *Șantierul arheologic Gilău*, în 1956, în Materiale, V, 1959, p. 453—460 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956 redactat în colaborare cu M. Rusu și I. Winkler).
280. *Șantierul arheologic Cașolt—Boița*, în Materiale, VI, 1959, p. 407—443 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957).
281. *Șantierul arheologic Someșeni—Cluj*, în Materiale, VI, 1959, p. 515—522 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957).
282. *Le culte de Sabazius en Dacie*, în Dacia, N.S., III, 1959, p. 325—339.
283. *Date biografice [C. Daicoviciu]*, în OCD, p. XI—XIV.
284. *Garnizoanele cohortei VIII Raetorum în Dacia*, în OCD, p. 339—351.
285. *Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit*, în Dacia, N.S. IV, 1960, p. 201—229 (În colaborare cu M. Rusu).
286. *Scavi e rinvenimenti nel 1958 a Porolissum-Moigrad*, în Fasti Arch, XIII, 1960, p. 365—366, nr. 5807, pl. XXXIV, fig. 101, plan D.
287. *Dacia în timpul stăpînirii romane*, în Istoria României, vol. I, Buc., 1960, p. 345—396, 417—426, 447—476 și *Populația daco-romană în Dacia după retragerea aureliană*, ibid, p. 615—637.
288. *Cultul lui Sabasius la Apulum și în Dacia*, în SCA, 1961, p. 61—84.
289. *Șantierul arheologic Porolissum*, în Materiale, VII [1961], p. 361—390 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958, redactat în colaborare).
290. *Șantierul arheologic Porolissum*, în Materiale, VIII, 1962, p. 485—504 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1959, redactat în colaborare).

291. *Dacia sub stăpînirea romană*, Studii XV, 1962, p. 1395—1409. (Dakien unter der römischen Herrschaft, Autoreferat, în *Bibliotheca Classica Orientalis*, 1964, H. 3, c. 162—163).

I. MITROFAN

292. *Unele aspecte ale vieții omului din epoca timpurie a fierului*, în vol. *Din istoria medicinei românești și universale*, Buc., 1962, p. 13—17 (în colaborare cu I. G. Russu și I. Șerbulescu).
293. *Șantierul arheologic Porolissum* în *Materiale*, VIII, 1962, p. 485—504 (în colaborare cu M. Macrea și M. Rusu).
294. *Date vechi și noi despre orașul Napoca*, în *Tribuna*, Anul VII, nr. 20(328), 16 mai 1963, p. 8, 4 coloane.

T. A. NAUM

295. *Quelques observations de détail sur la Germanie de Tacite*, în *Mélanges de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 445—449.
296. *D. M. Teodorescu (necrolog)*, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 439—351.
297. *Considerații introductive la Istoria Literaturii Latine*, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 200—218.
298. *Oda lui Edm. Halley*, traducere din limba latină, în fruntea volumului Isaac Newton, *Principiile matematice ale filozofiei naturale*, traducere și adnotări de prof. V. Marian, Buc., 1956.
299. *P. Ovidius Naso, Scrisori din exil* (Tristele, Ponticele), Buc., 1957.
300. *Tacit, Despre originea și țara gallilor* (traducere și note), Buc., 1957, Ed. Științifică. Aceeași lucrare în altă ediție sub titlul *P. Cornelius Tacitus, Opere*, I, Buc., 1958, p. 103—127 și 155—174.
301. *Invocația către Venus*, traducere în versuri din Lucrețiu, *De Rerum Natura*, I, 1—40, în *Steaua*, VII, nr. 3, 1956, p. 60—61.
302. *Traduceri în versuri din Catul*, Lesbiei, Lui însuși, în *Steaua*, VII, nr. 6, 1952, p. 74—75.
303. *Traducind pe Ovidiu*, în *Tribuna* I, nr. 32, 1957.
304. *George Murnu, necrolog*, în *StCl*, I, 1959, p. 255—256.
305. *Ovidiu Heroide*, I, traducere în versuri, în *Steaua*, VIII, nr. 11 1957, p. 44.
306. *Dio Cassius, Istoria Romană*, LXVII, 6—10, LXVIII, 6, 8—15, traducere din l. greacă, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 298, 302—304.
307. *Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum*, text latin, traducere, comentariu și appendice critic, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1963.

D. PROTASE

308. *Tezaurul de monede imperiale romane de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, în *SCȘ Cluj*, V, 1954, nr. 3—4, p. 495—566 (În colaborare cu M. Macrea).
309. *Cercetările arheologice din 1953 în cetatea de la Alba Iulia*, în *SCI*, VII, 1956, p. 15—45.
310. *Materiale arheologice romane în Muzeul din Năsăud*, Precizări asupra provenienței lor, în *AMCluj*, II, 1956, p. 132—134.
311. *Tezaurul de monede romane imperiale de la Nireș*, în *SCN*, I, 1957, p. 149—171.
312. *Două inscripții latine inedite de la Ilișua*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 319—323.
313. *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, în *SCN*, II, 1958, p. 153—168.
314. *Săpăturile arheologice de la Soporul de Cîmpie (1956)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 425—434 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956, redactat în colaborare cu I. Țigăra).

315. *Șantierul Alba Iulia și împrejurimi*, în *Materiale*, V, 1959, p. 435—442 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956, redactat în colaborare cu M. Macrea).
316. *Sclavii în opera lui Euripide și concepția sa despre sclavaj*, în *StCl*, I, 1959, p. 77—91.
317. *Un mormînt din secolul V de la Cepari (Transilvania)*, în *SCIV*, X, 1959, p. 475—485.
318. *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 383—395 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957, redactat în colaborare cu I. Țigăra).
319. *Șantierul arheologic Alba Iulia*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 397—405 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957).
320. *Săpăturile de la Lechința de Mureș și Cipău*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 445—448 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957 redactat în colaborare cu N. Vlăsa).
321. *Ein Grab aus dem V. Jh. aus Cepari (Transsilvanien)*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 569—575.
322. *Cîmîtirul de la Soporul de Cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în *OCD*, p. 455—465.
323. *O diplomă militară romană descoperită la Gherla*, în *Steaua*, nr. XI, 1960, p. 123.
324. *Olăria dacică din castrul roman de la Orheiul Bistriței*, în *ProblMuz*, 1960, p. 188—194.
325. *Un tip de medalion funerar roman în Dacia*, în *SCIV*, XI, 1960, p. 323—333.
326. *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în *SCA*, 1961, p. 127—143.
327. *Notiță asupra unor brățări de aur de la Alba Iulia*, în *SCA*, 1961, p. 280—283.
328. *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VII [1961], p. 423—430 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958).
329. *Săpăturile de la Alba Iulia*, în *Materiale*, VII, p. 407—410 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1958).
330. *Formes particulières de l'art romain provincial en Dacie*, în *StCl*, III, 1961, p. 133—141.
331. *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *JRS*, vol. LI, 1961, p. 63—70 (în colaborare cu C. Daicoviciu).
332. *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 173—197.
333. *Le coorti I Hispanorum milliaria et I Ubiorum în Dacia*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 505—508.
334. *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 527—536.
335. *Descoperiri arheologice la Gherla*, în *ProblMuz*, 1963, p. 177—181.

I. I. RUSSU

336. *Apulum, numele și originea localității daco-romane*, în *Apulum*, III, 1945—1947, p. 145—159.
337. *Cuvînte autohtone*, în *Dacoromania*, XI, 1945, p. 148—183.
338. *Aurgais*, în *RIR*, XVI, 1946, p. 173—9; *AISC*, V, 1944—1948, p. 344—348.
339. *Religia geto-dacilor*, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 61—139.
340. *Miscellanea Dacica*, în *AIIN*, XI, 1947, p. 398—415.
341. *Note epigrafice*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 269—270.
342. *Basileus*, în *Langue et littérature*, IV, 1948, p. 186—199.
343. *Note épigraphiques*, în *Epigraphica*, X, 1948 (1950), p. 14—20.
344. *Die Herkunft des Historikers Thucydides*, în *Izvestia-Institut*, XIV, Sofia, 1950, p. 35—40.
345. *Thracica IV*, *Godisnik-Plovdiv*, II, 1950, p. 57—59.
346. *Un sclav în serviciul vama din Dacia*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 784—793.
347. *Oiskos (Iskăr)*, în *Godisnik-Plovdiv*, 1954, p. 196—198.
348. *Notes épigraphiques*, în *Godisnik-Plovdiv*, 1954, p. 199—200.

349. *Un litigiu de hotărnicie în Scythia Minor*, în SCIV, VI, 1955, p. 75—86.
350. *Descoperiri și achiziții ale muzeului Turda*, în AMCluj, 1955, p. 100—106.
351. *Epitaful sclavului Scaurianus*, în SCIV, VI, 1955, p. 883—888.
352. *Materiale epigrafice în Muzeul Dej*, în AMCluj, 1956, p. 118—131.
353. *Sclavul Atticus*, în SCI, 1956, p. 7—13.
354. *Daco-geții în Dacia romană*, în CCRH, Deva, 1956, p. 39—56.
355. *Aesculapius*, în *Istoria Medicinii, Studii și cercetări*, Buc., 1957, p. 9—24.
356. *Studii illirice*, I, în SCL, VIII, 1957, p. 27—42.
357. *Etimologii trace*, în SCL, VIII, 1957, p. 161—172.
358. *Dispariția limbii și populațiilor traco-dace*, în SCIV, VIII, 1957, p. 253—263.
359. *Vicus Ultinsium*, în SCIV, VIII, 1957, p. 311—314.
360. *Un raport epigrafic de la Mihăileni*, în EKL, p. 532—541.
361. *Le décret de Callatis en l'honneur d'Isagoras*, în *Dacia N.S.*, I, 1957, p. 179—190.
362. *Numele de localități în tablele cerate*, în CdL, II, 1957, p. 243—250.
363. *Numele de riuri din vestul Daciei*, în CdL., II, 1957, p. 251—266.
364. *Elemente traco-getice în Sciția și Bospor*, în SCIV, IX, 1958, p. 303—335.
365. *Materiale paleocreștine din Transilvania*, în *Studii Teologice*, 1958, p. 311—340.
366. *Despre populația istrieană în sec. II*, în SCIV, IX, 1958, p. 39—59.
367. *Etudes illyriennes*, II, 1, în *Izsledvanii Decev*, Sofia, 1958, p. 105—113.
368. *Din trecutul păstoritului românesc*, în *Anuarul Muzeului Etnografic Cluj*, 1958, p. 135—156.
369. *Thracica*, V, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 463—466.
370. *Studii illirice*, III, în CdL., III, 1958, p. 89—107.
371. *Limba traco-dacilor*, Buc., 1959, 158 p.
372. *Note epigrafice*, IV, în SCIV, X, 1959, p. 139—143.
373. *Contribuția lui Al. Philippide la cunoașterea elementului autohton*, în *Limba română*, 1959, nr. 3, p. 16—23.
374. *Castrul și garnizoana romană de la Buciumi*, în SCIV, X, 1959, p. 305—319.
375. *Inscripții din Dacia*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 871—895.
376. *Les Costoboces*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 341—352.
377. *Studii illirice*, II, 2, în OCD, p. 481—488.
378. *Însemnări epigrafice istriene*, în StCl., II, 1960, p. 359—364.
379. *Note epigrafice*, V, în SCIV, XI, 1960, p. 405—410.
380. *Istoricul Zamosius*, în *ProblMuz*, 1960, p. 211—222.
381. *Dacius Appulus*, în SCA, 1961, p. 85—95.
382. *Două fragmente de diplome militare romane*, în SCA, 1961, p. 119—125.
383. *Seïrenes*, în StCl., IV, 1962, p. 319—331.
384. *Toponimicele din Peninsula Balcanică în „De aedificiis“*, în SCL., XIII, 1962, p. 393—400.
385. *Raportul limbii române cu albaneza și cu substratul*, în CdL., VII, 1962, p. 107—127.
386. *Aportul lui S. Moldovanu la epigrafia Daciei*, în SCIV, XIV, 1963, p. 441—450.
387. *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în *ProblMuz* 1964, p. 14—31.

M. RUSU

388. *Depozitul de vase dacice de la Gușterița-Sibiu*, în SCȘCluj, VI, 3—4, 1955, p. 79—96.
389. *Cercetări arheologice la Gilău*, în *Materiale*, II, 1956, p. 685—716.
390. *Institutul de istorie în sprijinul muzeelor din Cluj*, în AMCluj, II, 1956, p. 76.
391. *Șantierul arheologic Gilău*, în *Materiale*, V, 1959, p. 453—440 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1956 redactat în colaborare cu M. Macrea și I. Winkler).
392. *Toporul de bronz de la Ernei*, în SCIV, X, 1959, p. 277—284.
393. *Depozitul de bronzuri de la Finațe*, în OCD, p. 485—493.
394. *Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf (VI—VII Jh.u.Z.)*, în *Dacia* N.S. III, 1959, p. 485—524.

395. „Dokimmeriiskie“ detalii konskoi sbrui iz Transilvanii, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 161—180.
396. *Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spätlatènezeit*, în Dacia, N.S., IV., 1960, p. 201—229 (în colaborare cu M. Macrea).
397. *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharia*, în AIIC, III, 1960, p. 7—25.
398. *Șantierul arheologic Porolissum*, în Materiale, VII, [1961], p. 361—390 (în colaborare cu M. Macrea și D. Protase).
399. *Esculap reprezentat pe vase terra sigillata romane găsite în Dacia*, în Din istoria medicinei românești și universale, Buc., 1962, p. 53—58.
400. *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca*, în Materiale VIII, 1962, p. 159—164, (în colaborare cu V. Spoială și L. Galamb).
401. *Săpăturile de la Otomani*, în Materiale VIII, 1962, p. 317—324 (în colaborare cu K. Horedt și I. Ordentlich).
402. *Săpătura de salvare de la Luduș*, în Materiale VIII, 1962, p. 349—352.
403. *Șantierul arheologic Porolissum*, în Materiale VIII, 1962, p. 485—504, (în colaborare cu M. Macrea și I. Mitrofan).
404. *Săpătura de salvare de la Șiclău*, în Materiale VIII, 1962, p. 705—712 (în colaborare cu E. Dörner).
405. *The prefeudal cemetery of Noșlac (VI—VII-th centuries)*, în Dacia NS, VI, 1962, p. 269—292.
406. *Cimitirul prefeudal de la Noșlac*, în ProblMuz, 1963, p. 32—45.
407. *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în ArhM, II—III, 1964, p. 237—250.

L. ȚEPOSU-DAVID

408. *O gemă gnostică în Muzeul Istoric din Cluj*, în AMCluj, II, 1956, p. 135—139 (în colaborare cu N. Gostar).
409. *Un nou abraxas de la Porolissum*, în SCIV, X, 1959, p. 463—469.
410. *Gemele și cameele din Muzeul Arheologic Cluj*, în OCD, p. 524—534.
411. *Mitul lui Marsyas pe o gemă descoperită la Porolissum*, în SCIV, XI, 1960, p. 411—419.
412. *Geme antice în Muzeul raional Zălau*, în ProblMuz, 1960, p. 225—230.

N. VLASSA

413. *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în SCIV, X, 1959, p. 239—246.
414. *Săpăturile de la Lechința de Mureș și Cipău*, în Materiale, VI, 1959, p. 448—450 (Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor din 1957 redactat în colaborare cu D. Protase).
415. *Două noi morminte scitice din Transilvania*, în OCD, p. 551—555.
416. *Cu privire la poziția culturii Bükk în Transilvania*, în SCIV, XI, 1960, p. 131—133.
417. *O contribuție la problema epocii scitice în Transilvania: cimitirul de la Cipău—„Gară”*, în SCA, 1961, p. 19—49.
418. *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în SCIV, XII, 1961, p. 17—24.
419. *Un cimitir de incinerare de la sfârșitul veacului III de la Iernut*, în SCIV, XIII, 1962, p. 153—156.
420. *Săpăturile arheologice de la Sărățel*, în Materiale, VIII, 1962, p. 341—347.
421. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în Materiale, VIII, 1962, p. 463—466 (în colaborare cu Șt. Ferenczi).
422. *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria*, în Studia, 1962, fasc. 2, p. 23—30.

I. WINKLER

423. *Expansiunea economică a Romei în Dacia înainte de cucerirea ei*, în Studii și referate privind Istoria României, I, 1954, p. 147—158.
424. *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCȘCluj, VI, 1—2, 1955, p. 13—180.

425. *Tezaurul de monede romane republicane de la Satu-Nou* (reg. Oradea), în SCN, I, 1957, p. 79—112.
426. *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în SCN, II, 1958, p. 401—412.
427. *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1737—1812)*, în SCN, III, 1960, p. 433—447.
428. *Note despre colecția monetară a lui Dániel Lészay*, în SCN, III, 1960, p. 451—463.
429. *O Mincich Dàku a Gétu*, în Numismatický Sborník, V, 1958, p. 1—39 + 5 tab.
430. *Considerații cu privire la valoarea antoninianului*, în OCD, p. 567—573.
431. *Poziția lui Tacitus față de armată, popor și provincii*, în StCl., IV, 1962, p. 245—274 (în colaborare cu Frieda Edelstein).
432. *Der Münzumlauß in Apulum*, în Wiss. Zeitschrift der Humboldt — Univ. Berlin, Ges. — Sprachw. Reihe, XI, 1962, p. 617—624.

T. WEISS

433. *Considerații asupra evoluției concepțiilor utopice în antichitatea greacă*, în Studia 1959, series IV, fasc. 2, Philologia, p. 139—161.
434. *Unele aspecte ale scepticismului față de religie, oglindit în literatura latină din epoca lui Lucretius*, în Studia, series Philologia, fasc. 2, 1962, p. 87—111.

ANEXA II

SĂPĂTURI, SONDAJE ȘI RECUNOAȘTERI

efectuate de cercetătorii de la Cluj între anii 1944—1964.*

1. Alba Iulia, r. Alba

- a) Pe „Podei” cimitirul orașului roman Apulum.
Materiale, V, 1959, p. 435—442, 449—450; VI, 1959, p. 397—400, 403—404; VII, [1961], p. 407—410.
- b) La Spitalul veterinar, al doilea cimitir al orașului Apulum.
Materiale, VI, 1959, p. 400—404.
- c) În „Cetate” cimitir maghiar din sec. XII e.n.
SCIV, V, 1954 p. 222—224; SCi, VII, 1956 p. 15—43.

2. Archiud, r. Bistrița

Așezări de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului, din epoca romană și sec. IV, din sec. XI—XII.
SCIV, XIII, 1962, p. 206.

3. Arpașul de Sus, r. Făgăraș

Așezare dacică.
SCIV, VI, 1955, p. 615—621, Materiale, IV, 1957, p. 145—149

4. Baci—Cluj

La locul „Gura Baciului” așezare neolitică (cultura Criș).
SCIV, XII, 1961, p. 135.

* În afară de abrevierile folosite în acest volum (vezi p. 489—492) s-au mai folosit aici următoarele: Așezările=C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, Așezările dacice din Munții Orăștiei, Buc., 1951. Untersuchungen=K. Horedt, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens, Bukarest, 1958. Contribuții=K. Horedt, Contribuții la Istoria Transilvaniei sec. IV—XIII, Buc., 1958.

5. *Bancu*, r. Ciuc

Așezare neolitică.
Săpături 1963.

6. *Băgara*, com. Măcău, r. Huedin

La circa 200 m vest de sat la baza mantalei unei movile romane s-a aflat o cutie de piatră cu oase calcinate, iar la 150 m mai spre vest urmele unei așezări romane.
(Recunoașteri 1962)

7. *Băile Homorod*, r. Odorhei

Două burgus-uri romane de pământ înaintata (înafara hotarului provinciei).
Săpături 1963.

8. *Biharia*, r. Oradea

Așezare din sec. V—VI și X—XI, cimitir din sec. XI—XIII
AIIC, III, 1960, p. 7—25.

9. *Bicsad*, r. Sf. Gheorghe

Pe locul cetății feudale Văpavár așezare din epoca neolitică (cultura Ariușd) și dacică (nu cetate).
SCIV, I, 1, 1950, p. 116; Săpăturile de la Bicsadul Oltului (Trei Scaune), în Materiale și cercetări de istorie veche a României, Buc., 1951, p. 75—93.

10. *Bistrița*, r. Bistrița

Cimitir de incinerare din epoca bronzului (cultura Wietenberg).
Materiale, VII [1961], p. 145—151; ProblMuz, 1960, p. 169—178.

11. *Blindiana*, r. Orăștie

- a) „Lingă bord” pe malul stîng al Mureșului, cimitir slav din sec. IX—K.
Așezare din sec. IX—X și XII e.n.
Studii, II, 1949, p. 144, SCIV, XIII, 1962, p. 212.
- b) „În vii” pe malul drept al Mureșului, mormînt „scitic” de incinerare, cimitir din sec. X și așezare contemporană pe „Țeligrad”.
Studii, II, 1949, p. 144; SCIV, XIII, 1962, p. 212; XIV, 1963, p. 462.
- c) „Deasupra comunei” presupus drum roman.
SCIV, V, 1954, p. 224—225. Săpături 1961.

12. *Bodoc*, r. Sf. Gheorghe

La „Virful cu comoară” (Kincstető) pe muntele Bodoc fortificație cu incintă ovală triplă probabil hallstattiană.
SCIV, II, 1, 1951, p. 302—303.

13. *Boița*, r. Sibiu

Așezare civilă și fortificație romană, probabil *Caput Stenarum*.
Materiale, VI, 1959, p. 429—437, VII, [1961], p. 411—422.

14. *Boroșneul Mare*, r. Sf. Gheorghe

Așezare din epoca romană (nu castru).
SCIV, I, 1, 1950, p. 117.

15. *Bradul*, r. Sibiu

- a) La „Poiana cu șopruri” așezare neolitică.
Materiale, VI, 1957, p. 140—141.
- b) În sat așezare aparținând culturii Noua, de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului (recunoaștere).
Materiale, V, 1959, p. 413.

16. *Brateș*, r. Tg. Secuiesc

Așezare romană.
SCIV, I, 1, 1950, p. 118.

17. *Brețcu*, r. Tg. Secuiesc

Angustia, castru roman.
SCIV, II, 1, 1951, p. 265—296.

18. *Bucium*, r. Orăștie

La „Valea Țiganilor” și „Cărpiniș” așezări dacice.
Materiale, VII [1961], p. 316.

19. *Buciumi*, r. Zălau

Castru roman.
Săpături 1963, 1964.

20. *Bunești*, r. Rupea

La „Șesul cremenilor” așezare neolitică târzie cu ceramică de tip Petrești.
SCIV, I, 1, 1950, p. 125.
(recunoaștere).

21. *Calbor*, r. Făgăraș

- a) La „Piscul Cremeniișului” așezare neolitică târzie,
Materiale, IV, 1957, p. 143.
- b) La „Făgetul Calborului” necropolă daco-romană cu 50 tumuli funerari.
Materiale, IV, 1957, p. 141—144; V, 1959, p. 414—415; Dacia, N. S., I, 1957, p. 214.

22. *Cașolț*, r. Sibiu

- a) La „Poiana în Pisc” așezare neolitică târzie cu ceramică pictată.
Materiale, IV, 1957, p. 138—140; VI, 1959, p. 421—429; VII [1961], p. 107—120.
- b) La „Trei Mormiști” necropolă hallstattiană cu morminte tumulare de incinerare și înhumare.
Materiale, IV, 1957, p. 134—138; V, 1959, p. 410—413; VI, 1959, p. 419—421.
- c) La „Pepinieră” urme de locuire din epoca neolitică (cultura Criș), așezare neolitică târzie (cultura Coțofeni), urme din epoca bronzului, din epoca fierului, așezare daco-romană (vezi pct. d).

SCIV, VI, 1955, p. 609—610; Materiale, V, 1959, p. 413.

- d) Pe „Dealul Bradului“ (versantul de sud), așezare și necropolă daco-romană cu 300 morminte tumulare de incinerare din sec. II, e.n.
SCIV, VI, 1955, p. 581—615; Materiale, IV, 1957, p. 120—134, 143—144; V, 1959, p. 403—410, 414—415; VI, 1959, p. 407—409; Dacia, N.S., I, 1957, p. 207—214.

23. *Călugăreni*, r. Tg. Mureș

Castru roman.

SCIV, XIII, 1962, p. 210.

24. *Căpîlna*, r. Sebeș

Cetate dacică.

Săpături 1954.

25. *Căpușu Mare*, r. Huedin

Așezare hallstattiană și cimitir din sec. VI e.n.

SCIV, III, 1952, p. 312—317; Probl Antr., II, 1956, p. 7—39.

26. *Ceala* — Arad

Așezare autohtonă dacică din sec. IV e.n.

SCIV, XIV, 1963, p. 460—1.

27. *Cepari*, r. Năsăud

Mormint de inhumare din sec. V. e.n. cu obiecte de aur și un *solidus* de la Theodosius II (408—450).

SCIV, X, 1959, p. 475—485; Dacia, N.S., IV, 1960, p. 569—575.

28. *Cioclovina*, r. Hațeg

În „Peștera Mare“ urme paleolitice (musteriene și aurignaciene); în „Peștera de la Trecătoare“, vatră de foc paleolitică.

SCIV, I, 1, 1950, p. 189—190.

29. *Cipău*, r. Luduș

- a) La „I.C.I.A.“ așezare din epocile: neolitică (culturile Criș și Coțofeni), Hallstatt, epoca dacică, cimitir de inhumare din sec. VI e.n.
SCIV, V, 1954, p. 221—222; Materiale, VI, 1959, p. 448—450.

- b) La „Gară“ cimitir scitic.

Materiale IV, 1957, p. 184—185; SCA, 1961, p. 19—49.

- c) La „Girle“ așezare și cimitir din sec. IV—VI e.n.

SCIV, V, 1954, p. 220—222; VI, 1955, p. 658—661; Materiale, IV, 1957, p. 183—185; SCIV, XII, 1961, p. 141.

30. *Cipău* — Sf. Gheorghe, r. Luduș

- a) La „Biserici“ așezare (cultura Coțofeni—Wietenberg) și cimitir din sec. XI e.n.

Materiale, IV, 1957, p. 185

- b) „Pe șes“ (la marginea cătunului Sf. Gheorghe), așezare din epoca dacică, romană, prefeudală (sec. VI—VII e.n.) și feudală.

SCIV, VI, 1955, p. 661—662; Materiale, IV, 1957, p. 185; SCIV, XII, 1961, p. 143.

31. *Ciugud*, r. Alba

Așezare din epoca romană și din secolul XI—XII e.n.

Studii, II, 1949, p. 144; SCIV, I, 1, 1950, p. 126; Materiale, I, 1953, p. 814—815.

32. *Ciumbrud*, r. Aiud

Așezare din epoca neolitică de tip Petrești, cimitir scitic; mormint de in-humație, sec. IV—V e.n. de tip Sîntana de Mureș, cimitir slav din sec. X e.n.

Materiale, VI, 1959, p. 605—615; VII [1961], p. 191—199; ProblMuz, 1960, p. 230—250.

33. *Ciumești*, r. Carei

Așezare eneolitică, cimitir de incinerare din epoca timpurie a bronzului, așezare și cimitir celtic, așezare autohtonă dacă din sec. III—IV, e.n. SCIV, XIV, 1963, p. 457.

34. *Ciunga-Ocna Mureș*, r. Aiud

Pe locul „Pîrloage” o întinsă așezare de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului. La marginea acesteia în spre sud un cimitir de incinerare din sec. VIII—IX e.n. La „Via lui Bogdan” așezare din epoca Latène II, iar în apropiere la „Bora și Orsălaci” așezare daco-romană (recunoașteri, 1963).

35. *Cluj*

a) Pe „Cetățuie” urme din epoca romană răvășite cu prilejul construirii cetății feudale.

SCIV, VIII, 1957, p. 358.

b) Cu prilejul lucrărilor edilitare din anii 1944—1964, pe teritoriul orașului s-au descoperit urme și materiale arheologice aparținînd epocilor neolitică, Hallstatt și mai ales epocii romane (Napoca) și postromane. S-a identificat zidul orașului roman.

SCIV, XIII, 1962, p. 212, volumul de față p. 197—213; sondeaje 1963.

36. *Comălău*, r. Tg. Secuiesc

Așezare dacică și castru roman de pămînt.

SCIV, I, 1, 1950, p. 118.

37. *Costești*, com. Orăștioara de Sus, r. Orăștie

Pe „Cetățuie” și pe „Blidaru” cetăți dacice de piatră; pe dealurile din jur, turnuri de apărare, iar pe teritoriul satului așezări civile.

SCIV V, 1954, p. 124—1247; VI, 1955, p. 219—230; IX, 1960, p. 185; Materiale, III, 1957, p. 263—270; V, 1959, p. 384—385; VI, 1959, p. 331—335; VII, [1961], p. 301—302; 315—316; Așezările, p. 8—28. Săpături 1962.

38. *Covasna*, r. Tg. Secuiesc

La „Cetatea Zinelor” cetate dacică.

SCIV, I, 1, 1950, p. 120.

39. *Cristești*, r. Tg. Mureș

- a) La „Cariera de Pietriș” cimitir scitic de inhumație.
AMMediaș, III, 1955—1956, p. 63—64.
- b) Pe malul stîng al Mureșului așezare romană.
SCIV, XIV, 1963, p. 459.

40. *Cuci*, r. Luduș

- a) La locul „După calea ferată” așezare neolitică tîrzie (cultura Petrești).
- b) În „Hotarul Orosiei” așezarea din perioada de trecere spre epoca bronzului (cultura Decea Mureșului).
- c) La „Szörösdomb” așezare și morminte de inhumație și incinerație din perioada timpurie a epocii bronzului.
SCIV, XIV, 1963, p. 464.

41. *Dezmir—Cluj*

Așezare hallstattiană, cimitir de incinerație daco-celtic și așezare din sec. XI—XII.
Săpături 1963.

42. *Doboșeni*, r. Odorhei

Așezare neolitică de tip Ariușd, cuptor de reducerea minereului de fier din epoca dacică.
Materiale, VI, 1959, p. 231—233.

43. *Feldioara*, r. Făgăraș

Castru roman pe malul drept al Oltului (recunoaștere).
Materiale, IV, 1957, p. 149.

44. *Firtușu*, com. Păuleni, r. Odorhei.

Pe „Dealul Firtuș” așezare din epoca Latène mijlocie; cetate feudală și val de pămînt.
SCIV, II, 1, 1951, p. 303—304; Săpături 1959.

45. *Ghenci*, r. Carei

Morminte de incinerație din epoca Latène.
SCIV, X, 1959, p. 148; Dacia, N.S., IV, 1960, p. 225.

46. *Gherla*, r. Gherla

Pe teritoriul castrului roman cu prilejul construirii Combinatului pentru industrializarea lemnului, s-au descoperit fragmente de inscripții, sculpturi, monede, statuete diferite și o importantă diplomă militară.
SCIV, XII, 1961, p. 139; JRS, LI, 1961, p. 63—70. ProblMuz, 1963, p. 177—181, supra, p. 163—178.

47. *Glogoveț*, com. Valea Lungă, r. Mediaș.

Așezare de tip Coțofeni și cetate feudală.
SCIV, I, 1, 1950, p. 126.

48. *Gilău*, r. Huedin

Castru roman.

SCIV, III, 1952, p. 317—318; Materiale, II, 1956, p. 685—716; V, 1959, p. 453—459.

49. *Giurtelec*, r. Șimleu

La „Coasta lui Demian” lângă cătunul Valea Tăului, mormint de incinerare din epoca bronzului (cultura Wietenberg).

SCIV, I, 1, 1950, p. 132; ProblMuz, 1960, p. 175.

50. *Grădiștea Muncelului*, r. Orăștie

Sarmizegetusa capitala statului dac situată pe „Dealul Grădiștii”, cetate de piatră, incintă sacră (sanctuare rotunde și patrulatere), așezare civilă cu locuințe și ateliere. Pe înălțimile și în văile din jur turnuri de pază și așezări civile.

SCIV, II, 1951, p. 95—126; III, 1952, p. 281—307, IV, 1953, p. 153—187; V, 1954, p. 147—155; VI, 1955, p. 195—219; XI, 1960, p. 185; XII, 1961, p. 138; Materiale, III, 1957, p. 256—263, 270—276; V, 1959, p. 386—399; VI, 1959, p. 335—350; VII [1961], p. 302—315, Așezările, p. 28—46; SCIV, XIII, 1962, p. 207; XIV, 1963, p. 456; săpături 1963.

51. *Hoghiz*, r. Rupea

Castru roman.

SCIV, I, 1, 1950, p. 123—125, II, 1, 1951, p. 306 (recunoaștere); Materiale, I, 1953, p. 785—798.

52. *Huedin*, r. Huedin

La „Bolic” fortificație de pământ hallstattiană.

SCIV, XII, 1961, p. 138; XIV, 1963, p. 455.

53. *Iacobenii*, r. Turda

Cimitir de incinerare cu urne din epoca romană.

SCIV, XIII, 1962, p. 209—210.

54. *Iad*, r. Bistrița

Castru roman de pământ.

SCIV, XIII, 1962, p. 210.

55. *Iernut*, r. Luduș

a) La „Hulpiști” așezare din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și așezare din epoca romană și postromană (sec. IV e.n.).

SCIV, XII, 1961, p. 149.

b) La „Bedee” așezare neolitică (cultura Criș), din epoca bronzului și începutul Hallstattului (culturile Wietenberg și Noua), cimitir roman de incinerare trecând și în epoca postromană, așezare feudală.

SCIV, XIII, 1962, p. 153—156 și 203.

56. *Ighiu*, r. Alba

a) Pe „Dealul Butuci” necropolă daco-romană cu cca. 22 morminte tumulare de incinerare.

- Materiale, V, 1959, p. 442—446; Dacia, N.S. I, 1957, p. 214—215.
- b) Pe Dealul „Măgulici” castru roman de pământ.
Materiale, V, 1959, p. 448—449.
- c) La „Baie” carieră de piatră și așezare romană.
Materiale, V, 1959, p. 446.
- d) În sat urmele drumului roman *Apulum-Brucla* (recunoaștere).
Materiale, V, 1959, p. 446—448.

57. *Inlăceni*, r. Odorhei

Castru roman.
SCIV, II, 1, 1951, p. 301—306; OCD, p. 339—343.

58. *Jigodin-Miercurea Ciuc*, r. Ciuc

Cetate dacică pe dealul „Cetății” și două așezări dacice la „Locul Morii” și pe „Virful Cetății”.
SCIV, II, 1, 1951, p. 308—310.

59. *Lăpuș*, r. Tg. Lăpuș

Cimitir hallstattian de incinerare cu tumuli.
SCIV, XIII, 1962, p. 206

60. *Lechința de Mureș*, r. Luduș

- a) La „Săliște” așezare de lungă durată (cultura Coțofeni, Wietenberg, Hallstatt, epoca dacică, romană, sec. XII); morminte din sec. IV și VI e.n.
SCIV, III, 1952, p. 320—327; XII, 1961, p. 141; Untersuchungen, p. 20—22.
- b) Pe „Podei” așezare aparținând culturilor Coțofeni, Wietenberg și epocii romane.
SCIV, III, 1952, p. 321—324, XI, 1960, p. 285—301.
- c) La „GAC” cimitir roman din sec. III e.n.
SCIV, III, 1952, p. 324; Materiale, VI, 1959, p. 445—448; Untersuchungen, p. 17—20.

61. *Leț*, r. Sf. Gheorghe

La Dealul Cetății (Várhegy) așezare neolitică (cultura Criș, Boian și Ariusd). Castru roman nu există, cetatea de piatră e feudală.
SCIV, I, 1, 1950, p. 116—117; Săpăturile de la Leț-Varhegyiu (Trei Scaune), în Materiale și cercetări de istorie veche a României, Buc. 1951, p. 3—20.

62. *Luduș*, r. Luduș

Pe locul fabricii de zahăr morminte hallstattiene și așezări din sec. IV—V e.n. și sec. XI e.n.
Materiale, VIII, 1962, p. 349—352.

63. *Lutoasa*, r. Sf. Gheorghe

„Cetatea Ciuchian” (Csuklyánvára), fortificație cu val de pământ și piatră nelegată din faza de trecere de la epoca bronzului spre Hallstatt.
SCIV, II, 1, 1951, p. 296—298.

64. *Malnaș*, r. Sf. Gheorghe

La „Cetatea Fetii” probabil așezare dacică (recunoaștere).
SCIV, II, 1, 1951, p. 303.

65. *Mediaș*, r. Mediaș

- a) La „Baia de nisip” așezare aparținând epocii bronzului (cultura Wietenberg), Hallstatt, Latène și sec. III—IV e.n. Mormint de incinerare, sec. III—IV e.n.
AMMediaș, III, 1955—1956, p. 27—45.
- b) Pe „Cetate” mare așezare hallstattiană (recunoaștere).
AMMediaș, III, 1955—1956, p. 45—48.
- c) La Fabrica „Teba” așezare Latène II și din sec. XII e.n.; morminte din sec. V e.n.
SCIV, XIII, 1962, p. 211.
- d) Lingă șoseaua spre Dîrlos cimitir de incinerare sec. X e.n.
SCIV, XII, 1961, p. 141; XIII, 1962, p. 211.

66. *Mehadia*, r. Orșova

Castru roman și așezare civilă. Cimitir din sec. XI.
Studii, II, 1949, p. 139—141.

67. *Micoșlaca*, com. Cisteiu de Mureș, r. Aiud

Pe terasa a doua de pe malul stîng al Mureșului așezare din epoca Latène I și o întinsă așezare romană (recunoaștere 1963).

68. *Moigrad-Jac*, r. Zălau

Porolissum, așezare și necropolă dacică, oraș roman, castre, limes, fortificații, amfiteatru, cimitir din epoca romană.
SCIV, I, 1, 1950, p. 132—135; Materiale, VII [1961], p. 361—384;
FastiArch, XIII, 1960, p. 365—366, nr. 5807, pl. XXXIV, fig. 101, plan D;
Dacia, N.S., IV, 1960, p. 201—229; Materiale, VIII, 1962, p. 485—514.

69. *Moldovenești*, r. Turda

Cetate și cimitir din sec. XII e.n.
SCIV, III, 1952, p. 318—320; VI, 1955, p. 662—667; AMCluj, 1955, p. 116—120;
Contribuții, p. 132—145.

70. *Morești*, r. Tg. Mureș

- a) Pe „Podei” așezare de lungă durată (cultura Criș, Coțofeni, Noua-Teiuș, epoca Latène mijlocie, epoca romană, sec. IV—VI, XI—XII, XIV—XVII e.n.) cu trei cimitire (Noua-Teiuș, roman sec. III e.n. și sec. VI e.n.).
SCIV, III, 1952, p. 328—348; IV, 1953, p. 275—311; V, 1954, p. 199—231; VI, 1955, p. 643—685; Materiale, IV, 1957, p. 175—183; V, 1959, p. 83—89; Dacia N.S., I, 1957, p. 297—308; Contribuții, p. 48—60.
- b) La „Citfalău” așezare romană și cimitir din sec. XII e.n. cu biserică medievală.
SCIV, IV, 1953, p. 293—295; VI, 1955, p. 651—655.

71. *Mugenii*, r. Odorhei

- a) La locul „Pagyvantető” așezare neolitică (cultura Ariușd, Coțofeni).
- b) La „Vizlok” urme din epoca bronzului, așezare dacică din epoca romană, epoca prefeudală, sec. IV e.n. și sec. XI—XII e.n.
- c) La „Telekkútja” așezare hallstattiană.
- d) La „Ibor töve” așezare din epoca romană.
SCIV, XII, 1961, p. 135; XIII, 1962, p. 211; XIV, 1963, p. 461.

72. *Noșlac*, r. Aiud

- a) La marginea satului, așezare și cimitir din epoca neolitică (cultura Petrești), așezare hallstattiană, dacică (Latène II), așezare din sec. IV—V e.n., așezare și cimitir din sec. VI—VII, așezări din sec. IX—XII.
- b) „La pompa de apă” așezare a culturii Coțofeni, cimitir scitic, așezare romană, așezări din sec. VIII—X, cimitir sec. X—XI.
- c) La Șumughi așezări aparținând culturilor Coțofeni și Wietenberg, cimitir de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului și așezare daco-romană (sec. II—III e.n.).
SCIV, XII, 1961, p. 136; XIII, 1962, p. 212; XIV, 1963, p. 461; Dacia, N.S., VI, 1962, p. 269—292; ProblMuz. 1963, p. 32—45; săpături 1963.

73. *Obreja*, r. Alba

Așezare neolitică tirzie (cultura Petrești), din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și așezare autohtonă din epoca romană, care continuă pînă în sec. IV.
SCIV, XIII, 1962, p. 208; XIV, 1963, p. 457.

74. *Ocna Sibiului*, r. Sibiu

În „Lab” cimitir slav biritual din sec. IX—X e. n.
SCIV, XIII, 1962, p. 213; XIV, 1963, p. 461—2, săpături 1963.

75. *Odorhei*, r. Odorhei

Nu s-a putut verifica existența unui presupus castru roman (recunoaștere).
SCIV, II, 1, 1951, p. 306.

76. *Olteni*, r. Sf. Gheorghe

Castru roman.
SCIV, I, 1, 1950, p. 118.

77. *Oradea*

În cartierul „Salca-Ghețarie” așezare neolitică (cultura Tisa, Bodrogkeresztúr, Baden și Coțofeni) și dacică din sec. I—III e.n. Cimitir de incinerare hallstattian și dacic; morminte și bordeie din sec. X e.n.
Materiale, VIII, 1962, p. 159—164; SCIV, XII, 1961, p. 135; Dacia, N.S., IV, 1960, p. 217—218; SCIV, XIV, 1963, p. 452; săpături 1961—1962.

78. *Orăștioara de Sus*, r. Orăștie

Castru roman.
Materiale, VI, 1959, p. 350—353.

79. *Orheiul Bistriței*, r. Bistrița

Castru roman și canaba.
SCIV, XII, 1961, p. 140; ProblMuz, 1960, p. 188—194.

80. *Otomani*, r. Săcuieni

Pe „Cetățuia”, la „Cetatea de Pămînt” și „Înaintea Insulei”, așezări din epoca bronzului.

Materiale, VIII, 1962, p. 317—324; SCIV, XII, 1961, p. 137; XIII, 1962, p. 206; XIV, 1963, p. 451.

81. *Ofești*, r. Odorhei

La locul „Mihályfalva” o așezare întinsă și de lungă durată, din epoca neolitică, din prima și a doua vîrstă a fierului și din sec. VII—VIII e.n. (de factură slavă). Săpături 1962 și 1963.

82. *Palatca*, r. Gherla

Așezare din epoca bronzului și din epoca romană. Cimitir din sec. IV e.n. Studii, II, 1949, p. 110—116.

83. *Pecica*, r. Arad

La „Șanțul Mare” așezare din epoca bronzului, epoca dacică, probabil *Ziridava*, și cimitir de înhumăție din sec. XII e.n. SCIV, XII, 1961, p. 142; XIII, 1962, p. 207; XIV, 1963, p. 457.

84. *Piatra Craivii*, r. Alba

Cetate dacică, probabil *Apulon*. SCIV, XII, 1961, p. 143; XIII, 1962, p. 207, XIV, 1963, p. 457.

85. *Piatra Roșie*, com. Boșorod, r. Hațeg

Cetatea dacică, cu diverse fortificații și așezări civile în jur. SCIV, I, 1, 1950, p. 142—148; Așezările p. 47—63; C. Daicoviciu, Cetatea dacică de la Piatra Roșie, Buc. 1954.

86. *Porumbenii Mari*, r. Cristur

Așezare hallstattiană (recunoaștere). SCIV, II, 1, 1951, p. 306.

87. *Porumbenii Mici*, r. Cristur

Așezare fortificată din epoca bronzului (cultura Wietenberg), epoca romană și sec. VI e.n. Materiale, VI, 1959, p. 523—530; VIII, 1962, p. 633—641; SCIV XII, 1961, p. 141.

88. *Proștea Mare*, r. Mediaș

Cetate de pămînt și așezare a culturii Petrești. Studii, II, 1948, p. 144 și Contribuții, p. 120 fig. 22.

89. *Răhău*, r. Sebeș

- a) Pe „Dealul Șipotelor” așezare aparținînd culturilor Petrești, Coțofeni, Basarabi.
- b) La „Siloz” așezare neolitică tîrzie (cultura Coțofeni).
- c) La „Budurăul Ciobănelului” așezare romană. SCIV, XII, 1961, p. 136.

90. *Războieni-Cetate*, r. Aiud

Așezare neolitică (cultura Petrești) și romană. Morminte de înhumare din epoca hallstattiană și romană.
SCIV, XII, 1961, p. 136.

91. *Românași* r. Zălau

Castru roman.
Materiale, VIII, 1962, p. 499—501.

92. *Saschiz*, r. Sighișoara

La „Cetatea Urișilor“, așezare de tip Coțofeni.
SCIV, I, 1, 1950, p. 124.

93. *Satu Mare*, r. Odorhei

Așezare fortificată din perioada de trecere de la epoca bronzului la prima vîrstă a fierului.
Săpături, 1963.

94. *Sava*, r. Gherla

La „Borșiser“ așezare neolitică a culturii „Tisa“ transilvăneană.
Săpături 1963.

95. *Sărățel*, r. Bistrița

La „Cetate“ așezare fortificată hallstattiană, refolosită în epoca dacică.
SCIV, XI, 1960, p. 185; XIV, 1963, p. 455; Materiale, VIII, 1962, p. 341—347.

96. *Sebeș*, r. Sebeș

La „Podul Pripocului“ așezare din epocile: neolitică (culturile Turdaș, Bodrogkeresztur, Coțofeni), bronz târziu, Hallstatt (Basarabi), Latène II și III (dacic), sec. IV e.n., feudală timpurie.
SCIV, XII, 1961, p. 135.

97. *Sf. Gheorghe*, r. Sf. Gheorghe

- a) La „Gémvár“ (Cetatea bitlanului) așezare neolitică târzie de tip Ariușd.
SCIV, II, 1, 1951, p. 300—301. Materiale, V, 1959, p. 709—717.
- b) La „Avasalja“ așezare din epoca bronzului (cultura Wietenberg).
SCIV, II, 1, 1951, p. 301; Materiale, V, 1959, p. 717—721.
- c) La „Eprestető“ (lingă gară) două gropi de morminte dacice de incinerare.
SCIV, II, 1, 1951, p. 302.
- d) La „Bedeháza“ așezare de tip Criș, Wietenberg, dacică și din sec. XII e.n.
SCIV, I, 1, 1950, p. 128—130; II, 1, 1951, p. 299—300; Materiale, II, 1956, p. 7—32; Dacia, N.S. IV, 1960, p. 224—225.

98. *Sic*, r. Gherla

La „Dornamare“ și „Seleciu“ așezări ale populației autohtone din epoca romană și din sec. IV e.n.
Săpături 1963; Tribuna, VIII, 12, 1964, p. 1 și 8.

99. *Sighișoara*, r. Sighișoara

La „Podmoale“ (Burgstadel) castru roman de pământ și probabil așezare civilă.

SCIV, II, 1, 1951, p. 307; săpături 1963.

100. *Sinpaul*, r. Odorhei

Castru roman și canabe.

Materiale, VII [1961], p. 401—405.

101. *Sintana*, r. Criș

Așezare și morminte neolitice aparținătoare culturii Tisa; cetate și morminte de la începutul epocii Hallstatt (A).

Săpături 1963.

102. *Sintimbru*, r. Ciuc

Așezare dacică din a doua vîrstă a fierului.

Săpături 1963.

103. *Sinsimion*, r. Ciuc

Așezare dacică din epoca Latène.

Săpături 1963.

104. *Someșeni* — *Cluj*

a) Pe terasa din fața băilor Someșeni așezare dacică.

SCIV, XIV, 1963, p. 457, săpături 1963.

b) La est de băile Someșeni necropolă slavă cu morminte tumulare de incinerare din sec. VIII—IX e. n.

Materiale, V, 1959, p. 519—527, VI, 1959, p. 515—522; Dacia, N.S., II, 1958, p. 351—370.

c) În cătunul Sopor, lângă „Fîntîna de Piatră“ urme de construcții romane (recunoaștere).

105. *Someșul Rece*, r. Huedin

Cetate hallstattiană de pământ cu urme de locuire și din epoca dacică (sec. III—II î.e.n.).

SCIV, XIV, 1963, p. 455—6.

106. *Soporul de Cîmpie*, r. Turda

a) La „Cuntenit“ cimitir daco-roman din sec. III e.n. cu 193 morminte de incinerare și de înhumare; așezare din sec. V e.n. și morminte din epoca feudală.

AMCluj, 1955, p. 107—115; Materiale, V, 1959, p. 425—434; VI, 1959, p. 383—395; VII [1961], p. 423—430; OCD, p. 455—465;

SCIV, XI, 1960, p. 186; XII, 1961, p. 139; XIII, 1962, p. 209; Materiale, VIII, 1962, p. 527—534.

b) În sat morminte de incinerare din sec. III—IV e.n.

SCIV, XII, 1961, p. 139—140.

c) Pe locul zis „Poderei“, lângă sat, cimitir de incinerare din sec. IX.

Săpături 1963.

107. *Șaroșu pe Tîrnave*, r. Mediaș

Cimitir scitic de inhumație.

AMMediaș, III, 1955—1956, p. 53—93.

108. *Șeica Mică*, r. Mediaș

Așezare fortificată de lungă durată (Wietenberg, Hallstatt, dacic, roman, sec. VI e.n. și XIII).

SCIV, XIV, 1963, p. 454—5.

109. *Șiclău*, r. Criș

Cimitir maghiar de inhumație, sec. X e.n.

Materiale, VIII, 1962, p. 705—712.

110. *Șieu Măgheruș*, r. Bistrița

Pe dealul „Hegheriș” așezare din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și fortificație pe pământ medievală.

SCIV, XII, 1961, p. 137.

111. *Șimand*, r. Criș

Cimitir daco-sarmatic sec. III—IV e.n. și morminte din epoca avară.

SCIV, XIII, 1962, p. 208; XIV, 1963, p. 458.

112. *Șimleul Silvaniei*, r. Șimleu

a) Pe „Măgura Șimleului” urme dacice (locuințe și morminte tumulare?).

SCIV, I, 1, 1950, p. 131; Tezaurul dacic de la Șimleul Silvaniei, în Materiale și cercetări de istorie veche a României din campania de săpături arheologice 1949, Buc. 1951, p. 43—74.

b) Pe „Măgura Șimleului” cota 596 așezare din epoca bronzului și epoca dacică.

SCIV, I, 1, 1950, p. 131.

113. *Șirioara*, r. Bistrița

Cetate și așezare din sec. X—XI.

Săpături 1963.

114. *Șona*, r. Tîrnăveni

Cetate cu val de pământ roșu din epoca Latène.

SCIV, I, 1, 1950, p. 126.

115. *Șumuleu*, r. Ciuc

a) La „Cetatea de Sare” nu există urme de val sau de zid (recunoaștere).

b) La „Cetatea fără nume” fortificație mică ovală probabil dacică (recunoaștere).

SCIV, II, 1, 1951, p. 310.

116. *Tărtăria*, r. Orăștie

Așezare neolitică (culturile Turdaș, Petrești și Coțofeni).

SCIV, XIII, 1962, p. 204, Studia, 1962, fasc. 2, p. 23—30.

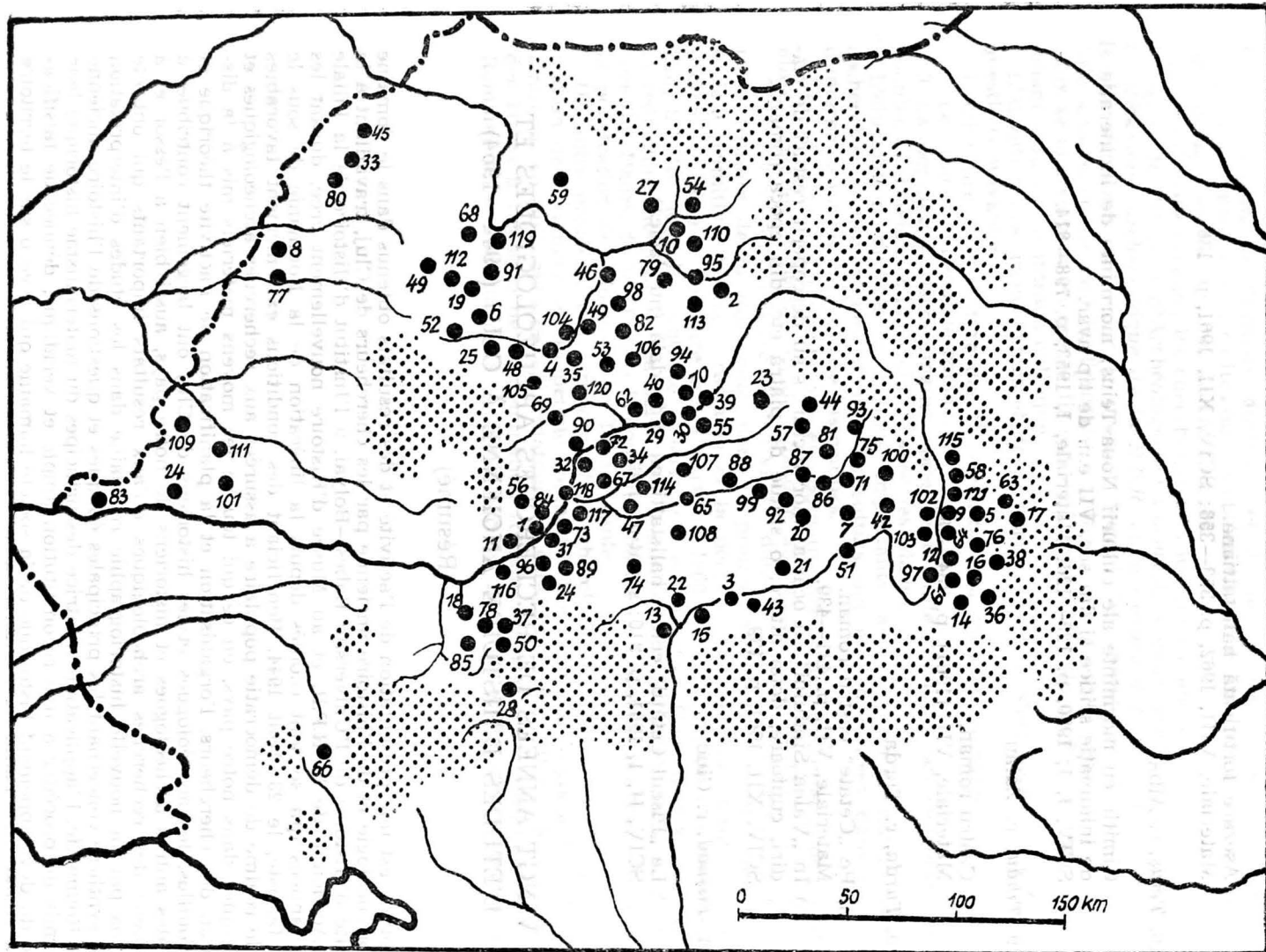

Fig. 1. — Localitățile în care s-au efectuat săpături de către Institutul de istorie între 1944—1964.

117. *Teleac*, r. Alba

Așezare fortificată hallstattiană.

Materiale, VIII, 1962, p. 353—358; SCIV, XII, 1961, p. 138.

118. *Teiuș*, r. Alba

Cimitir cu morminte ale culturii Noua-Teiuș; morminte de incinerare și de inhumare scitice și din sec. VII e.n. de tip avar.

SCIV, I, 1, 1950, p. 125—126; Materiale, I, 1953, p. 798—814.

119. *Tihău*, r. Zălau

Castru roman.

Materiale, VII [1961], p. 384—386.

120. *Turda*, r. Turda

a) Pe „Cetate” castru roman.

Materiale, VII, p. 431—439.

b) În „Valea Sindului” cu ocazia unor lucrări s-au descoperit resturi de clădiri, cuptoare, două altare, o statuie de piatră etc. din epoca romană.

SCIV, XII, 1961, p. 139.

121. *Tușnad*, r. Ciuc

La „Piscul Cetății” cetate hallstattiană și feudală (nu dacică).

SCIV, II, 1, 1951, p. 310; săpături 1963.

VINGT ANNÉES DE RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES ET D'ÉTUDES D'HISTOIRE ANCIENNE À CLUJ (1944—1964)

(Résumé)

L'étude est une présentation de l'activité et des résultats obtenus dans le domaine de l'archéologie et de l'histoire ancienne par les chercheurs de Cluj, travaillant à la Faculté d'Histoire de l'Université Babeș—Bolyai, à l'Institut d'Histoire de la Filiale de l'Académie de la R.P.R. et au Musée d'Histoire nouvellement créé, durant les vingt années qui se sont écoulées depuis la libération de la Roumanie de sous le joug fasciste, le 23 Août 1944. Bénéficiant des conditions extrêmement favorables que le régime de démocratie populaire a assurées aux recherches archéologiques et historiques dans notre pays, en ce qui touche les moyens matériels mis à la disposition des chercheurs, l'organisation et la planification de l'activité théorique et des fouilles, les archéologues et les historiens de Cluj ont largement contribué, à côté des autres archéologues et historiens de notre pays, aussi bien à l'essor et à l'ampleur des recherches archéologiques qu'aux résultats importants qui ont été obtenus par la nouvelle historiographie roumaine dans les études d'interprétation et de synthèse concernant les principales époques et questions de l'histoire ancienne de la Roumanie. L'application créatrice des principes du matérialisme historique leur a permis de procéder à une reconstitution ample et véridique, dénuée de falsifications, du développement historique de la société humaine qui a vécu sur le territoire de la Roumanie, depuis le commencement du paléolithique jusqu'à la fin du premier millénaire de notre ère. C'est surtout à l'histoire de la Transylvanie, c'est-à-dire de la Dacie de l'antiquité, que les archéologues et les historiens de Cluj ont apporté une contribution importante.

L'annexe I comprend la bibliographie des chercheurs de Cluj dans les domaines de l'archéologie, de l'histoire ancienne et de la philologie classique, tandis que l'annexe II consigne les localités où ont été effectués, au cours des années 1944—1964, des sondages et des fouilles archéologiques.

Pendant cette période, les chercheurs de Cluj ont collaboré, de concert avec leurs collègues de l'Institut d'Archéologie de Bucarest, à deux grands travaux collectifs: Le *Répertoire archéologique de la R.P.R.* et le *Corpus des inscriptions grecques et latines de Roumanie*. Pour le premier travail, les chercheurs de Cluj ont rédigé 1600 articles concernant la Transylvanie, tandis que pour le second — dont les travaux se poursuivent encore — ils ont déjà achevé l'étude de 700 inscriptions appartenant à la Dacie intracarpathique.

L'attention des archéologues et des historiens de Cluj s'est portée surtout sur les questions suivantes:

1. L'histoire et la culture des Daces jusqu'à la conquête romaine.
2. Les Daces à l'époque romaine.
3. La population daco-romaine après la retraite romaine, ses rapports avec les peuples migrants et la symbiose avec les Slaves.

L'élucidation de ces problèmes importants a exigé l'organisation d'amples recherches archéologiques, dont les résultats ont été concrétisés dans des études d'interprétation et de synthèse historiques.

Des résultats intéressants ont été obtenus aussi dans les études de détail des autres époques et problèmes de l'histoire ancienne de la Roumanie.

Tous ces résultats ont été mis en valeur dans la nouvelle synthèse historique intitulée *Histoire de la Roumanie*, dont la première volume, touchant l'époque de la société primitive, l'époque romaine et la période post-romaine, jusqu'à la fin du premier millénaire de notre ère, a paru en 1960. La contribution des chercheurs de Cluj à cette nouvelle synthèse historique a été massive. C'est à eux que l'on doit la rédaction, intégrale ou partielle, des chapitres traitant de l'histoire et de la culture des Daces, de la Dacie à l'époque romaine et à l'époque des migrations jusqu'à la pénétration des Hongrois en Transylvanie.

Un autre problème qui a préoccupé les chercheurs de Cluj a été celui de la formation de la langue et du peuple roumains. Des résultats importants ont été obtenus en ce qui concerne l'élucidation du substratum autochtone, la romanisation des Daces à l'époque de la domination romaine en Dacie, la continuité des Daco-Romains après l'abandon de la Dacie par les Romains et l'assimilation des Slaves.